

Kvarteret Orgeln - Örebro

KULTURMILJÖANALYS

2021-03-05/ White arkitekter AB

white

Objekt	Beställare	Omslagsbilder	Uppdragsledare och granskare	Ansvarig arkitekt	Medverkande
Objekt: Kvarteret Orgeln Kommun: Örebro kommun Län: Örebro län	Orgeln Fastighets AB	Framsida: Vy mot Vasakyrkan, oktober 2020. Baksida: Vy från Nikolai kyrkan 1975-1977. Foto: Hans Wretling. Källa Örebro stadsarkiv.	Gustav Fornwall Planarkitekt White Arkitekter AB Tel. +46 19 670 22 08 gustav.fornwall@white.se	Annika Andersson Bebyggelsearkitekt Certifierad sakkunnig kulturvården White Arkitekter AB Tel. +46 8 402 26 33 annika.andersson@white.se	Emelie Resvik Planarkitekt Paulina Virta Byggnadsarkitekt

INNEHÅLL

INLEDNING	4
Syfte, bakgrund och metodik	5
Riksintresset Centrala Örebro [T20]	7
Riksintressets värdekärnor	8
Metodik	9
HISTORIK	11
Övergripande historik	12
Närområdets utveckling	13
Byggnadsålder i närområdet	16
Vägsträckningarnas ålder i närområdet	17
Kvarteret Orgelns framväxt	18
Grönstrukturenas ålder i närområdet	19
Vasakyrkans historia	22
Lamellhusens historia	24
KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING	27
Siktlinjeanalys	28
Närområdets karaktär	32
Karaktäristisk grönstruktur	36
Karaktäristiska material i närområdet	38
Byggnadernas karaktärsdrag	40
Kulturhistoriskt värde	48
FÖRVALTA, FÖRÄNDRA UTVECKLA	53
Möjligheternas rum	54
Kvarteret Orgelns möjligheter	55
KÄLLOR	56

INLEDNING

I DETTA KAPITEL BESKRIVS:

- SYFTE, BAKGRUND OCH METODIK

- FÖRUTSÄTTNINGAR

- RIKSINTRESSET CENTRALA ÖREBRO

-

INLEDNING

Syfte, bakgrund och metodik

UPPDRAGET

BAKGRUND OCH OMFATTNING

White har givits i uppdrag av Orgeln Fastighets AB att utföra en kulturmiljöanalys inför planläggning av kvarteret Orgeln i Örebro. För att sätta in platsen i en kontext är kulturmiljöanalysens utredningsområde något större än planområdet. Fokus i analysen är ändå den för planläggningen aktuella fastigheten. Interiörer omfattas inte av analysen. Kulturmiljöanalysen har föregåtts av platsbesök under oktober 2020.

Kulturmiljöanalysen utförs inför detaljplanens samrådsskede. I samband med att arbetet med kulturmiljöanalysen påbörjades fick antikvarierna på White tillgång till tävlingsförslaget som ligger till grund för detaljplanen. Förslaget är framtaget av Semrén Månsson och avser nybyggnad av hotell. När gestaltungsförslagets bearbetats vidare kommer en separat antikvarisk konsekvensanalys att utföras.

Samtliga fotografier är tagna av White arkitekter om inte annat anges. Bilder från White arkitekter är upphovsrättsskyddade och får endast användas efter tillstånd från det aktuella uppdragets uppdragsledare.

SYFTE

Dokumentet *Kulturmiljöanalys* är ett verktyg att använda inför planläggning samt under förprojekterings- och projekteringsfasen då en byggnad eller ett område ska genomgå förändringar.

Dokumentet syftar till att ge en bakgrund till varför ett område har utvecklats som det gjort, vilka karaktärsdrag, värden och berättelser som är bärande.

Samtidigt syftar kulturmiljöanalysen och förundersökningarna till att ge förslag på hur bebyggelsemiljön kan förvaltas, förstärkas och utvecklas för att skapa nya värden samt lyfta värden och berättelser som idag inte är tydligt avläsbara.

FÖRUTSÄTTNINGAR

FÖRFATTNINGSKYDD, PLANER OCH PROGRAM

Gällande DP: 1880K-A532

I gällande detaljplan, fastställd 1975, finns inga skyddsbestämmelser gällande kulturmiljö.

Översiktsplan

Örebros översiktsplanen "Vårt framtida Örebro" är en strategisk planering för kommunens utveckling de kommande 25 åren. Strategin värnar om stadskärnan och dess historiska dimensioner. Framtida förändringar ska ta tillvara, förstärka och utveckla de karaktärer och kvaliteter som finns. Det finns ett visst utrymme att göra tillägg och förändra innerstaden, men förändringarna ska ta avstamp i och respektera det historiska arvet genom att förstärka och utveckla befintliga karaktärsdrag.

Ställningstaganden inom ramen för kulturmiljö

- Kulturmiljövärden ska alltid beaktas. Tillägg, förändringar och ombyggnader ska, liksom tillkommande bebyggelse, ta hänsyn till och samspela med befintliga byggnaders, bebyggelseområdets och landskapets värden och kvaliteter.
- I samband med förändring och förnyelse ska en plats kulturmiljövärden identifieras och analyseras.

- Utpökade riksintressen för kulturmiljövården ska skyddas mot sådana åtgärder som påtagligt skadar värdena såväl i området som i dess närområde. Vid exploatering eller planarbete i anslutning till ett område av riksintresse för kulturmiljövården ska därför påverkan på riksintresset utredas.
- Kulturmiljöinventeringen ska vara utgångspunkt för kommunens bedömningar i frågor som rör bebyggelse och kulturlandskap, i staden och på landsbygden.
- Behovet av aktuella planeringsunderlag ökar när staden genomgår stora förändringar. Det innebär bland annat att Kulturmiljöinventeringen behöver fördjupas och kompletteras kontinuerligt för att vara ett aktuellt planeringsunderlag.
- Byggnader och områden som redovisas i bevarandeprogrammet och som röda och blå markeringar på kartan i kulturmiljöinventeringen, betraktas i regel som särskilt värdefull bebyggelse eller särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt Plan- och bygglagen.
- Särskilt värdefulla kulturmiljöer och byggnader bör skyddas i detaljplaner eller områdesbestämmelser. De områden som berörs av exploateringsintressen eller andra starka motstående intressen ska prioriteras att ge ett skydd.
- Det finns utmaningar i att med en snabb byggtakt upprätthålla de kvaliteter och värden som finns i kulturmiljön. För att bättre möta samhällsutvecklingen ska en kulturmiljöstrategi tas fram vars syfte bland annat ska vara att identifiera lämpliga arbetssätt och prioritera framtida insatser för kommunens kulturmiljöarbete.

Värdefullt vatten för kulturmiljövården

Utredningsområdet ligger inom ett område som utpekats av länsstyrelsen som värdefullt för kulturmiljövården, då de år 2005 fick i uppdrag av Riksantikvarieämbetet att lista vatten som kan behöva skyddas för framtiden. Det utpekade området innebär en indikation på höga kulturvärden i vattendraget som även inkluderar en visuell aspekt.

INLEDNING

Kulturmiljöinventering

Örebro kommuns byggnadsnämnd och stadsbyggnadsförvaltning genomförde 2006 en kulturmiljöinventering där bebyggelsens kulturvärden bedömdes. Detta utgör kommunens kunskapsunderlag för kulturvärden och är ett levande dokument.

Samtliga byggnader inom kvarteret Orgeln (Orgeln, 11, 5, och 3) har inkluderats i inventeringen:

Vasakyrkan är värderad som "röd" vilket innebär "Byggnad med mycket högt kulturhistoriskt värde, kan vara av byggnadsminnesklass (särskilt kulturhistoriskt värde enligt PBL). Röda byggnader är mycket välbevarade och goda exempel på sin byggnadstyp och arkitekturstil. De har en stor betydelse för Örebros historia och stadsbild"

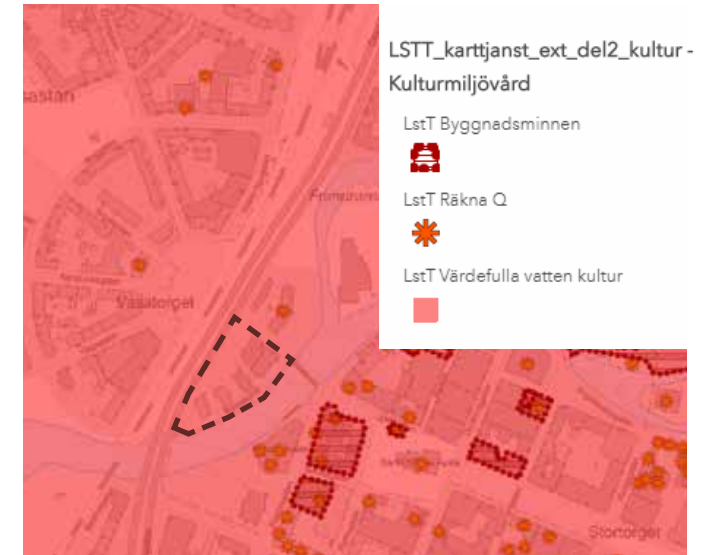
Tillbyggnaderna tillhörande kyrkan från 1950-talet respektive 1970-talet samt de tre flerbostadshusen inom kvarteret har fått värderingen "blå" vilket innebär "Byggnad med högt kulturhistoriskt värde (särskilt kulturhistoriskt värde enligt PBL). Blå byggnader är mycket goda exempel på sin byggnadstyp och stil. De kan också ha en bakgrundshistoria som ger en särskild plats i Örebros historia. Byggnadstypen kan numera vara sällsynt eller ha ett betydelsefullt läge i staden. Bedömningen kan även gälla samlade miljöer. "

Riksintresse för kulturmiljövården

Riksintresse för kulturmiljövården (MB 3 kap 6 §)
Utredningsområdet ligger ingår i riksintresset centrala Örebro (T20). Mer om riksintresset finns på sid. 6 med en beskrivning av riksintressets uttryck. Texten är baserad på den fördjupade riksintresse beskrivningen av centrala Örebro från 2012.

Utredningsområdet i förhållande till riksintressets utbredning.

Utredningsområdet i förhållande till länsstyrelsens utpekade kulturvärden. .

RIKSINTRESSET CENTRALA ÖREBRO [T 20]

Motivering:

Residensstad som speglar utvecklingen från medeltida fäste vid mötet mellan viktiga kommunikationsleder till dagens av 1600-talet, 1800-talet senare del och det tidiga 1900-talet präglade stadsmiljö.

Uttryck för riksintresset:

Dominerande slottsanläggning i mötet mellan Svartåns vattenled och den nord-sydliga åsvägen. Stadsplan med enstaka medeltida drag och rätvinklig rutnätstruktur som grundlades på 1650-talet och fullföljdes på 1850-talet samt utvidgades vid 1900-talets början.

Den medeltida Nikolaikyrkan, bebyggelse i den förindustriella tidens lägre skala, mer storstadsmässig stenbebyggelse från tiden kring sekelskiftet 1900 och tiden före andra världskriget. Residensstadens karaktärsbyggnader, parker och grönstråk.

INLEDNING

Riksintresset Centrala Örebro [T20]

DE STATLIGA KARAKTÄRSBYGGNADERNA

Slottsanläggningen samt de statliga karaktärsbyggnaderna utgör viktiga uttryck för riksintresset. Området direkt norr om slottet med landshövdingestallet, stabsbyggnaden, ridhuset och arbetshuset, samt järnvägsstationen är ytterligare exempel på bebyggelse som berättar om statsmaktens närvaro.

STADSPLANERNA OCH STADENS UTTRYCK

Strukturer av stadsplaner från olika tider speglar stadens tillväxt och ger exempel på stadsplaneideal från skilda tider. Kvarvarande strukturer finns av den medeltida stadsplanen utgör uttryck för riksintresset, liksom rutnätsplanen som lades i samband med återuppbyggnaden av den centrala staden efter stadsbranden 1854. Stadsplanen för Väster från 1880-talet har med sin solfjäderform gett stadsdelen en annorlunda karaktär gentemot övriga delar av staden. Ovannämnda stadsplan finns med i den fördjupade riksintressebeskrivningen av centrala Örebro men området ingår inte inom riksintressets aktuella gräns.

Centrala staden återuppfördes efter branden som en tidigindustriell stenstad. Kvarvarande delar av den förindustriella trästaden står i kontrast till och är viktiga för förståelsen av den moderna stenstadens uppbyggnad. Stadsplanen präglas också av en vilja att minska risken för framtida stadsbränder. Stortorgetts långa sträckning och de senare planterade alléerna var såväl brandgator som ett uttryck för tidens idealstad.

Rutnätsplanen i den centrala staden skapar långa siktlinjer, som med stenstadens bebyggelse, slottets och Stortorgetts monumentalitet och Krämarens modernitet en storstadsmässig känsla i ett nord-sydligt stråk genom staden. Öst och väst präglas istället en lågmäld jugend, 1920-tals klassicism och funktionalism.

KVARTERSSTRUKTURER

Den strikta rutnätsplanen i centrum med långa siktlinjer och med få fondbyggnade präglar stadsmiljön. Kvarteren är i allmänhet slutna och ofta försedda med gårdsbebyggelse.

Stadsplanen på Öster ger i viss utsträckning upphov till oregelbundna, men ofta slutna kvarter. 1920-talet präglas av tidens storgårdar. På Väster bildar den solfjäderformade stadsplanen till oregelbundna kvarter med grönska där vissa gårdar kan nås mellan brandgavlar till de annars slutna kvarteren. Söder präglas i sin tur främst av öppna kvarter eller uppsplittrade med lamellhus, skivhus och punkthus, i vissa fall med byggnadernas kortsidor placerade parallellt med gatan.

BLANDNING AV ARKITEKTURSTILAR

Staden har, ur verksamhetssynpunkt, undgått att stagnera under längre perioder i modern tid vilket lett till en mycket blandad arkitektur från flera olika tider. 1800-talsstilar, jugend, 1920-tals klassicism och modernism, speglar stadens mest intensiva tillväxtfaser. Området söder om Svartån karaktäriseras av bebyggelse uppförd efter branden. Norr om ån, där branden inte fick fäste, ersattes bebyggelsen först kring sekelskiftet 1900 och präglas av sekelskiftets jugendpalats. 1920-tals klassicismen fick ett mycket stort genomslag som varade in på 1930-talet. Områden med denna karaktär ses som viktiga, såsom Öster med välbevarade bebyggelsemiljöer från denna tid.

De modernistiska inslagen på Söder är särskilt intressanta och speglar en av de genomgripande saneringarna av äldre bebyggelseområden under 1950–60 talet. Samtidigt har stadsdelen bevarade äldre inslag vilket ger stadsdelen en blandad bebyggelse med historisk förankring.

LOKALT VERKSAMMA ARKITEKTER OCH BYGGMÄSTARE

Många lokalt verkamma arkitekter och byggmästare har satt sin prägel på staden under dess expansionsfaser. Efter stadsbranden kom stadsarkitekten Wijnblad att vara dominerande. Senare stadsarkitekter som Dahlander och Arn kom att få stort inflytande liksom Wickman, Renhult och Werner. Byggmästaren Fritz Bengtsson, formgav en stor del av byggnaderna vid utbyggnaden av Öster på 1920-talet.

BYGGNADSMATERIAL OCH ARKITEKTURUTTRYCK

Landshövdingehuset på Öster och Väster har fått sin egen regionala särart genom att de reveterats istället för att ha klätts med panel. I staden är det främst putsen som fasadbeklädnad som dominerar. Exempel finns på rent tegel som fasadmateriell, i huvudsak då nationalromantiska byggnader eller från 1900-talets sista tre decennier. Många byggnader uppförda i centrala Örebro under 1800-talets senare del har inslag av natursten, vilket återkommer i det tidiga 1900-talets arkitektur. Utöver allmänna stilmässiga strömningar, var Adolf Kjellströms inverkan på stadens arkitektur under 1800-talets senare hälft en bidragande orsak. Omfattande jugendinslagen i staden bidrar till levande taklandskap med hörntorn och brutna takfötter. I områden där 1920-tals klassicismen är dominerande är det istället långa obrutna takfötter med små, nätta takhucar som utmärker taklandskapet. Förhöjda och på annat sätt markerade hörnpartier återkommer på många byggnader i Örebro.

GÅRDAR OCH GRÖNSTRUKTURER

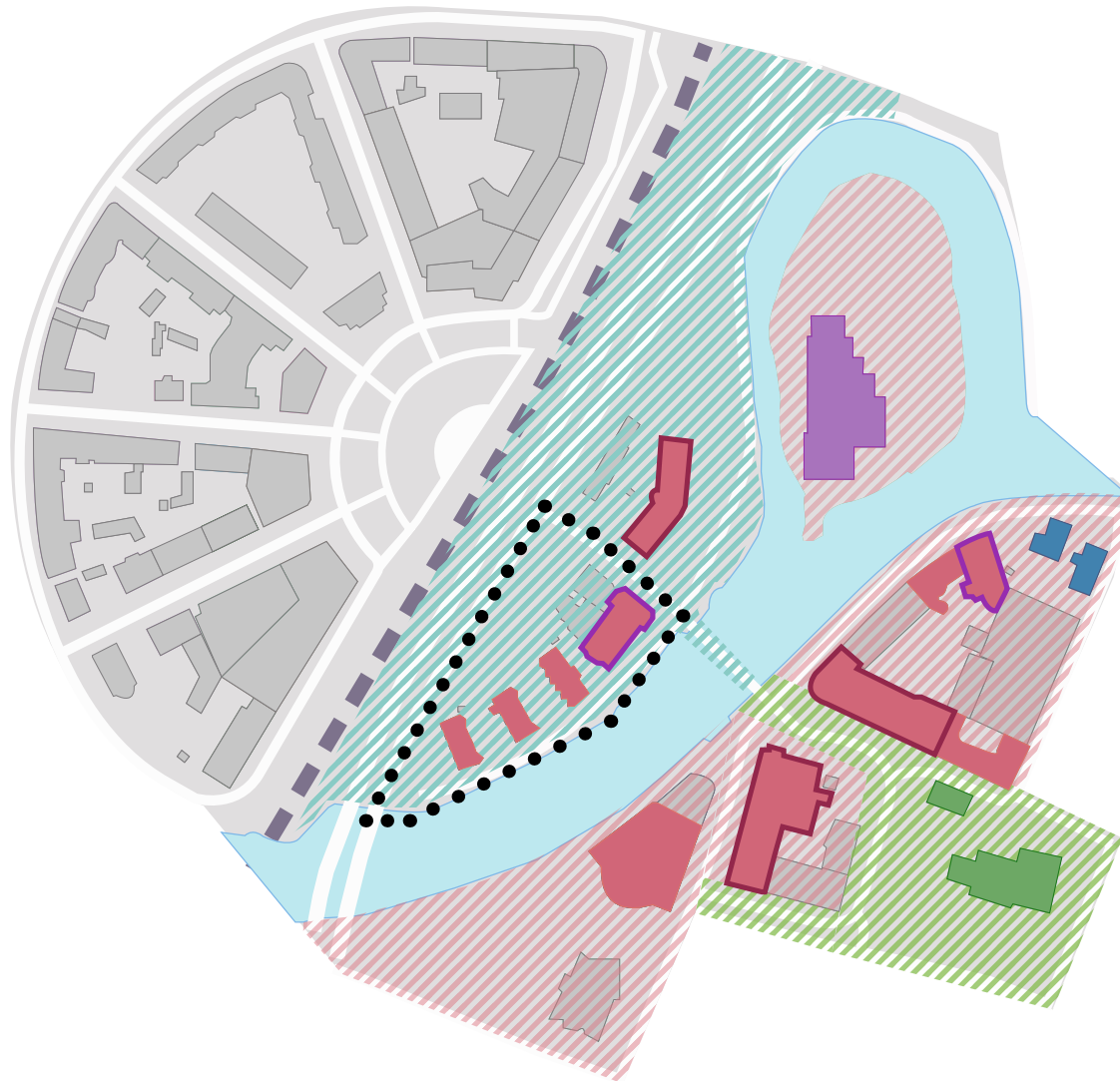
Öppna gårdar, i synnerhet Väster och Söder som nås genom körportar eller gångar mellan två brandgavlar skapar en sorts halvoffentliga rum i staden. Bevarade gårdshus på vissa gårdar ger en historisk dimension. Parker och förträdgårdar samt andra gröna ytor har tillkommit genom stadsplanering under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

INDUSTRIER OCH ANNAN KARAKTERISTISK BEBYGGELSE

Mycket av den industri som fanns i Örebro under 1900-talets början var av "lättare" karaktär vilket lockade kvinnliga arbetare och kunde infogas i bostadskvarteren vilket gör att flera f.d. industrilokaler finns bevarade i de centrala stadsdelarna. I synnerhet skofabrikerna är viktiga för stadsrummets historiska dimension.

Frikyrkorörelsen har varit stark i Örebro vilket också givit avtryck i bebyggelsen med många äldre frikyrkobyggnader i staden.

INLEDNING - RIKSINTRESSETS VÄRDEKÄRNOR

- Stadsplan med medeltida drag och rätvinklig struktur
- Stadsplan med rätvinklig struktur som anlades 1850-1900-talet
- Stadsplan som utvidgades vid 1900-talets början.
- Medeltida Nikolaikirkan
- Örebro som hantverkstad, förindustriell bebyggelse i lägre skala
- Storstadsnärlig stenbebyggelse från 1900- 1940
- Residensstadens karaktärsbyggnader
- Storstadsnärlig stenbebyggelse och karaktärsbyggnad
- Storstadsnärlig stenbebyggelse och offentlig karaktärsbyggnad
- ● ● ● ● Ungefärlig gräns planområde

Illustrationen är baserad på de beskrivningar av riksintresset som anges i Fördjupad riksintressebeskrivning Södra Örebro län.

INLEDNING - METODIK

ANALYSMODELLER - KULTURHISTORISKT VÄRDE

För att beskriva det kulturhistoriska värdet har Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering använts som utgångspunkt. Plattformen bygger på fyra på varandra följande steg:

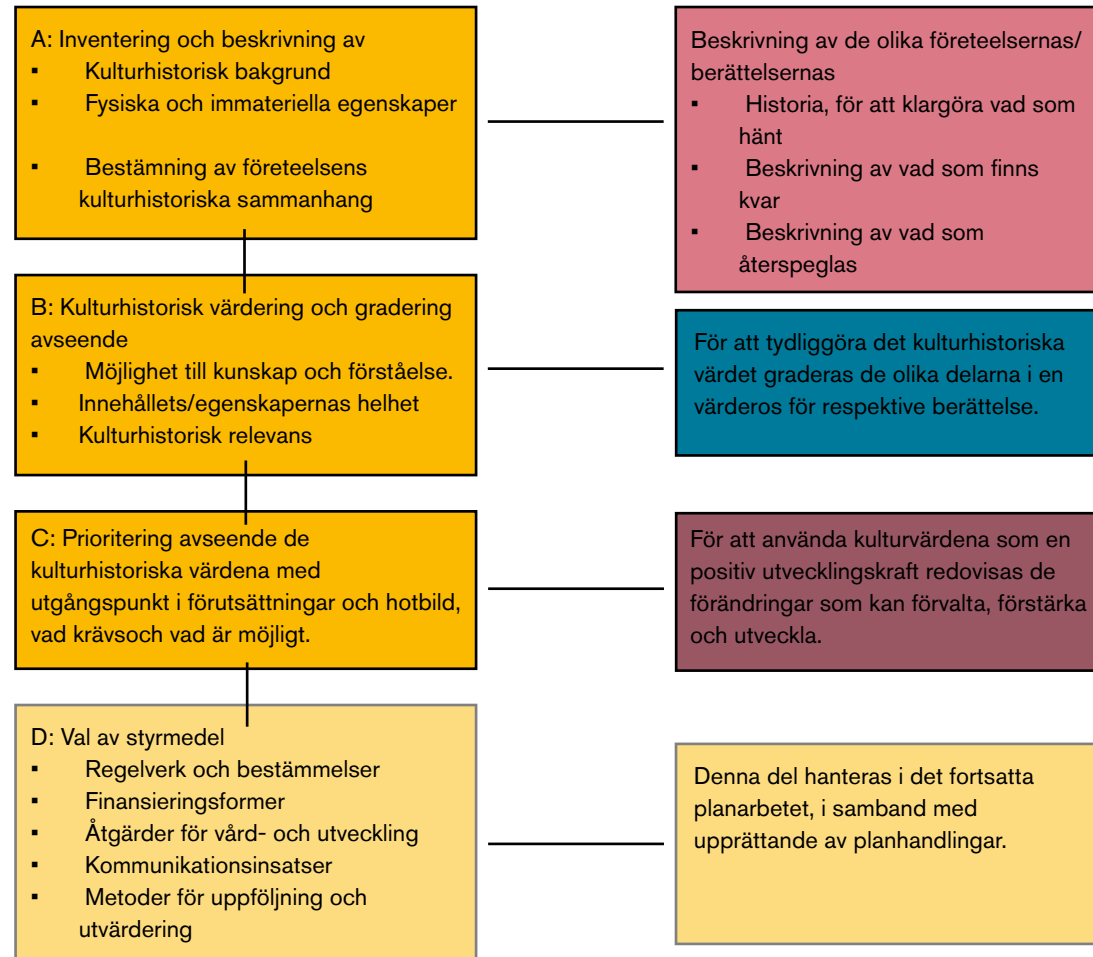
- A. Beskrivande
- B. Analyserande
- C. Planerande
- D. Beslutande

Vad de olika stegen innehåller beskrivs i modellen till höger. För att i dokumentet kunna följa de olika stegen är rubrikerna färgkodade enligt den högra delen av modellen.

För att lyfta fram vilka fysiska och immateriella delar som utgör grunden för det sammantagna kulturhistoriska värdet har områdets bärande berättelser identifierats och lyfts fram. På så vis kan kulturvärdena sättas in i ett sammanhang annat än linjär historieberättning.

Som utgångspunkt för beskrivning av värden har den så kallade Unnerbäcksmodellen använts. Modellen beskrivs i Riksantikvarieämbetets bok "Kulturhistorisk värdering av bebyggelse" och bygger på att kulturvärden kan delas in i:

- Dokumentvärden
- Upplevelsevärden
- Förstärkande värden

Örebro. Vasakyrkan.

Vykort som visar Vasakyrkan med den äldre bron. Bilden kommer från Tradera.

HISTORIK

I DETTA KAPITEL BESKRIVS:

- ÖVERGRIPANDE HISTORIK**
- KVARTERET ORGELNS FRAMVÄXT**
- VASAKYRKANS HISTORIA**
- LAMELLHUSENS HISTORIA**

HISTORIK

Övergripande historik

STADENS FRAMVÄXT

Det medeltida Örebro utgjordes av en smal, långsträckt stadsbildning längs Örebroåsen där denna korsade Svartån, innan utloppet i Hjälmarén. Örebro hade ett strategiskt läge invid Svartån för handel med järn från Bergslagen och för kommunikationer inom riket. Ända in på 1700-talet förblev den medeltida stadskaraktern i stora drag oförändrad.

1854 ägde en omfattande stadsbrand rum i centrala Örebro vilket innebar att stora delar av den äldre stadskärnan förstördes. Branden blev således en brytpunkt mellan det gamla och det nya Örebro.

En ny stadsplan lades av stadsarkitekten Fridolf Wijnblad. De smala krokiga gatorna av medeltida karkärna ersattes med raka, breda gator enligt tidens ideal, och i centrum uppfördes moderna, påkostade stenhus. Utvidgningen av stadsplanlagt område började på 1800-talet slut där en kraftig utvidgning öster och väster om åsen tilläts tack vare sänkningen av Hjälmarén på 1880-talet. Tidigare hade dessa, då sankna områden, varit olämpliga för bebyggelse. Genom 1888 års stadsplan kom emellertid också Väster och Öster att regleras.

Nya funktioner och ny infrastruktur tillkom vid återuppbyggnaden av staden såsom järnvägen som byggdes 1856. Järnvägen var en viktig förutsättning för industrialiseringen i staden. Under åren 1878–1910 skedde en stark expansion av staden främst till följd av Örebros omvandling till en industristad.

INDUSTRI OCH BEFOLKNING

De första större industrierna etablerades från 1870-talet och framåt. Skoindustrin blev en av de största och sysselsatte 1915 närmare en fjärdedel av Örebros befolkning. Arbetstillfällena som skapades inom industrin bidrog till stor inflyttning och befolkningen tilltog under 1920–1930. Under mellankrigstiden dominerade sko-, metall-, pappers-, grafisk- och

livsmedelindustrierna tillsammans med klädnadsindustrin. Etableringen av industrier påverkade stadens byggproduktion.

VÄSTRA STADEN

Västra staden som varit obebyggd fram till 1800-talets slut byggdes som tidigare nämnts, efter sänkningen av Hjälmarén under 1880-talet. En stadsplan för det västra området av staden var således aktuell. Diskussioner förelåg gällande dess utformning. Ett "rätlinjigt" förslag såg länge ut att bli det vinnande förslaget, men lektor Adolf Kjellström, som undervisade på Teknologiska institutet i Stockholm förde fram ett solfjäderformat förslag, med Place de l'Etoile i Paris och Karlaplan i Stockholm som förebilder. 1878 beslutades att följa Kjellströms förslag. Med 1888 års stadsplan blev det solfjäderformiga Vasatorget den västra stadsdelens utgångspunkt.

1900-TALETS BEBYGGELSE

Tiden mellan sekelskiftet och första världskriget fastställdes och framlades stadsplaner eller reviderades äldre planer i snabb takt som en följd av befolkningsutvecklingen i staden. Sekelskiftet 1900 medförde nya stadsplaneringsideal som eftersträvade att skapa en vackrare och hälsosammare stad. Grönstråk, parker, luft och ljus, förträdgårdarna och alléerna blev givna inslag i stadsbilden.

Under 1930-talet träder modernismens ideal in och påverkar stadsbilden med en motreaktion mot den täta stenstadens bebyggelse som kom att ersättas av friliggande huskroppar som tillät ljus och luft in i stadsrummet.

FRIKYRKOR OCH VÄCKELSERÖRELSER

Under mitten av 1800-talet växte sig den frikyrkliga väckelsen stark inom Örebro län, vilket ledde till att missionshus och kapell började uppföras i staden. Nybyggandet var särskilt intensivt från 1870-talet fram till tiden omkring sekelskiftet 1900.

HISTORIK - NÄROMRÅDETS UTVECKLING

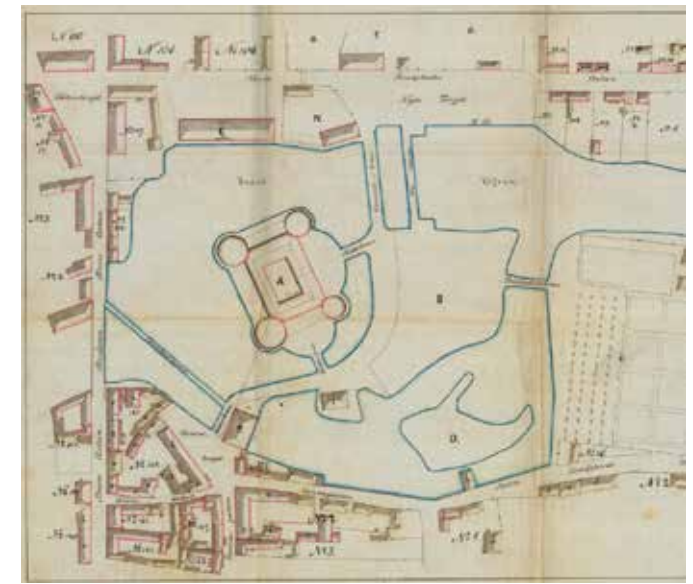
1652

Kartan visar hur det medeltida Örebro delades i två delar med Svartån rinnande tvärs igenom staden och med bebyggelsen placerad längs åsen (dagens Drottninggatan och Storgatan) vilket gav staden en långsträckt form. Den äldsta bebyggelsen låg i huvudsak på södra sidan. På kartan finns även Nikolaikyrkan och slottet utritade. Delar av kv. Orgeln skymtar på kartan.

1703

Generalkartan visar hur staden under 1700-talet följer en liknande struktur men har expanderat något åt öster. Runt staden ligger odlingsmarken.

1823

Kartan visar stadens bebyggelsestruktur kort innan den omfattande branden. Ännu följer staden en mer medeltida struktur. Kv. Orgeln är beläget utanför kartbilden.

HISTORIK - NÄROMRÅDETS UTVECKLING

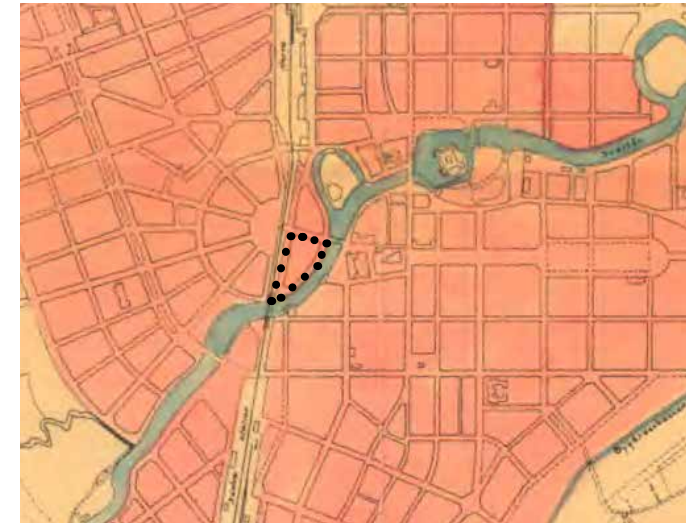
1862

Häradsekonomska kartan visar staden efter branden och hur den nu fått en tidsenlig rutnätsstruktur med slutna kvarter och inngårdar i anslutning till den äldre stadskärnan. Fortfarande är den västra sidan obebyggd.

1888

Kartan visar nu hur den västra sidan tagits i anspråk med en modern stadsplan där runda gatuformer tillåts i det tidigare strikta rutnätsmönstret. I just denna cirkelformade del ligger utredningsområdet och inom kvarteret Orgeln syns Vasakyrkan. På kartan syns även hur parker och gröna stråk börjar anläggas i stadsrummet.

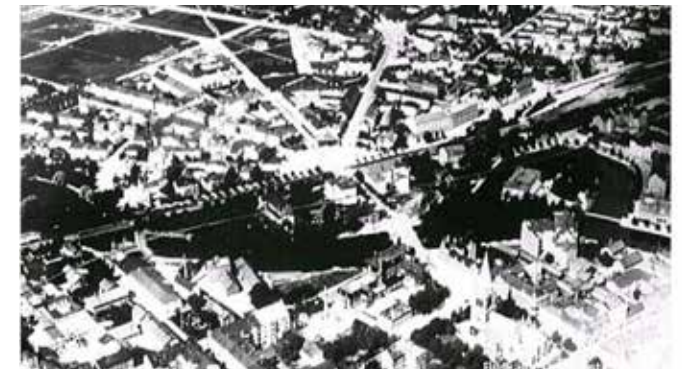

1921

Kartan visar hur staden expanderar allt mer åt väster. Kort efter att kartan ritades byggdes de tre lamellhusen inom kvarteret Orgeln.

Vy mot väst ca 1900, Örebro Stadsarkiv

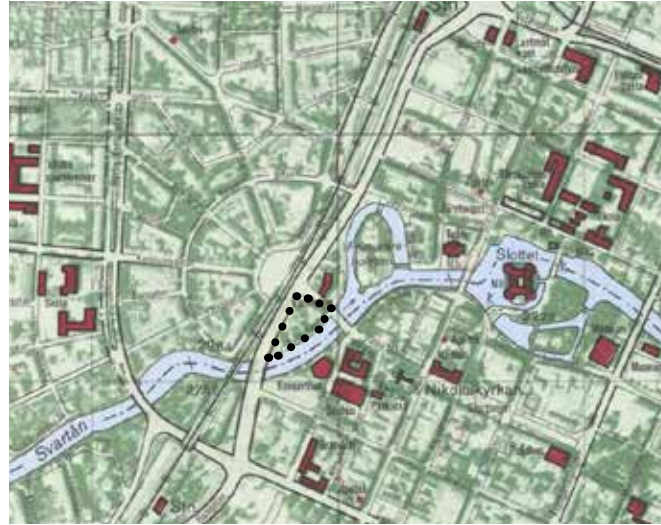
Flygfoto, 1922-1930, Örebro Stadsarkiv

HISTORIK - NÄROMRÅDETS UTVECKLING

1955

Ekonomiska kartan från 1950-talet visar de nybyggda lamellhusen inom kvarteret Orgeln. Lamellhusen omges av park enligt modernismens bebyggelseideal.

1981

Ekonomiska kartan från 1980-talet visar hur kyrkan nu försetts med tillbyggnader och hur delar av bebyggelsen inom kvarteret Orgeln rivits till följd av att centrumleden anlades längs järnvägen på 1970-talet. Anläggandet av vägen innebar även en förändring av kvarteret Orgelns cirkelformade gestaltning som kapades av och fick en mer avlång form.

2020

Aktuell stadsplan.

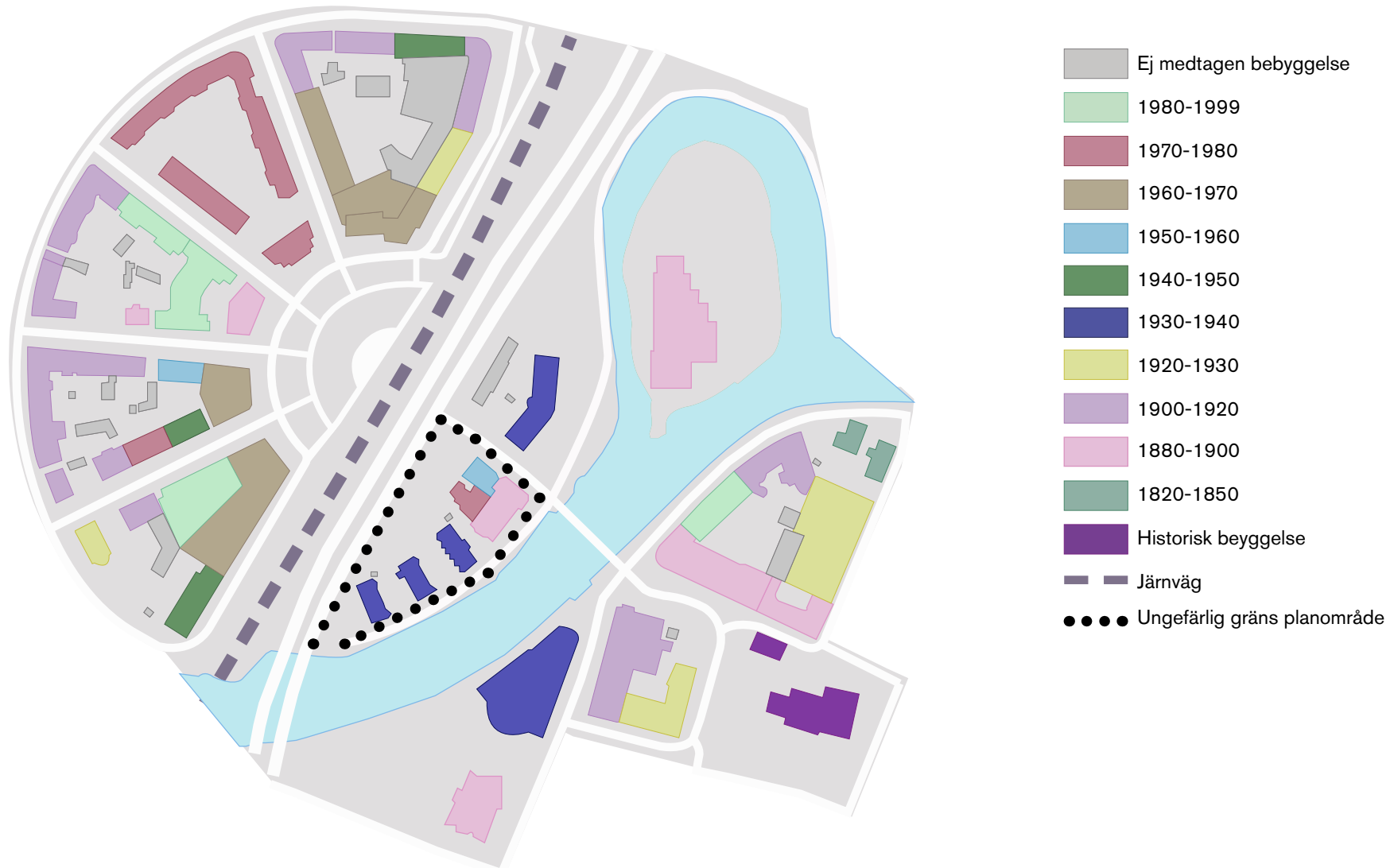
Flygfoto, Walfrid Carlsson, 1950-tal, Örebro Stadsarkiv

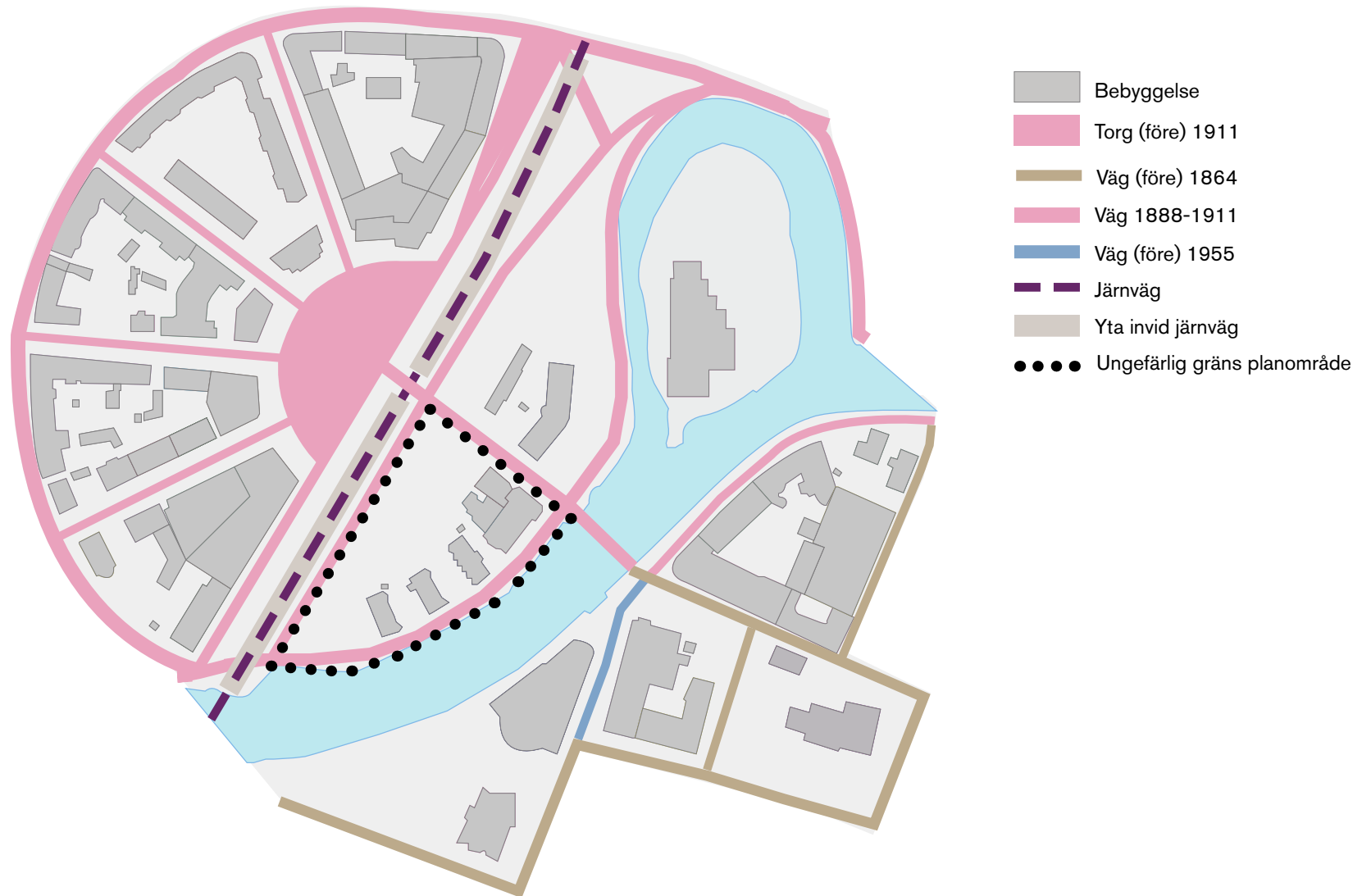
Vy från Nikolaikyran, Hans Wretling, 1975-1978, Örebro Stadsarkiv

HISTORIK - BYGGNADSÅLDER I NÄROMRÅDET

HISTORIK - VÄGSTRÄCKNINGARNAS ÅLDER I NÄROMRÅDET

HISTORIK

Kvarteret Orgelns framväxt

KVARTERET ORGELN

Kvarteret Orgeln finns först utritat på 1888 års stadskarta då staden på den västra sidan om ån började byggas ut. Kvarteret Orgeln fick en central plats i stadsrummet med närhet till ån och järnvägen samt den äldre stadskärnan, väl synlig från flera håll i stadsrummet. Kvarterets västra del ramades in med ett grönstråk som avskilde området från dåvarande Östra Bangatan och järnvägen. Vasastrand kallades då Westra Kajen och bildade ett sammanhängande stråk med Norra Strandgatan.

Under 1800-talets slut byggdes Vasakyrkan med omgivande park. Inom kvarterets västra del söder om kyrkan anlades en orgelfabrik. I gatukorsningen Vasagatan och Östra Bangatan tillkom ett bostadshus under 1900-talets början.

Under 1930-talet byggdes fyra fristående flerbostadshus inom kvarteret, längs Vasastrand, sydväst om kyrkan. Husen placerades parallellt längs Vasastrand och blev med sina friliggande bostadskroppar ett ovanligt inslag i stadsbilden. Husen omgavs av grönytor som kopplades samman med kyrkans park. Inom kvarteret i den befintliga bebyggelsen inhystes även andra funktioner som barnstuga, damfrisering, ungdomslokaler tillhörande kyrkans verksamhet, bokförlag som höll till i orgelfabrikens lokaler samt en garagebyggnad.

Under 1970-talets ändrades miljön i anslutning till och inom kvarteret Orgeln då cityleden planderades i den ändrade stadsplanen från 1975. Cityleden planerades anläggas längs med järnvägen. Dess dragning innebar att samtliga byggnader inom kvarterets västra del revs, dvs den gamla orgelfabriken, bostadshuset, garaget och det sydligaste av lamellhusen. Tillägg gjordes inom fastigheten och gaturummet (Vasagatan) i samband med denna ändring av stadsplan för att tillgodose nya behov exempelvis gällande kyrkans verksamhet.

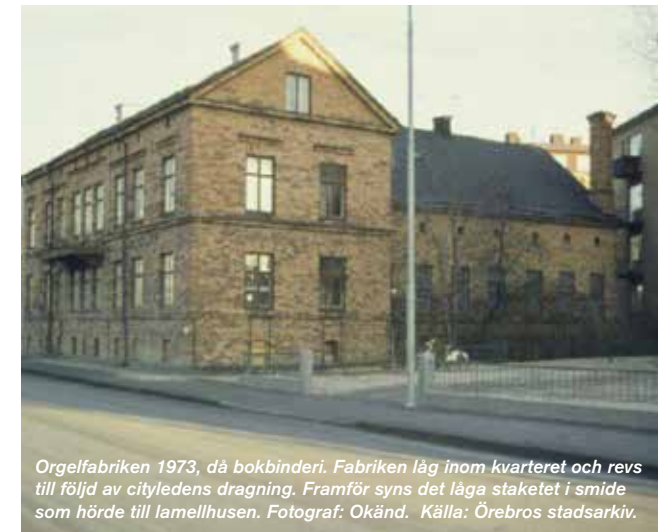
Karta från 1911 visar den nya stadsdelen i väster och den runda gatustrukturen i kontrast till rutnätet. I stadsbilden syns även gröna stråk och parker. Ett grönt stråk löper längs kvarteret Orgelns västra sida. Källa: Lantmäteriet

Vasabron 1930-tal. Bron utgjorde en viktig knypunkt till den västra sidan och utgör en del av helhetsmiljön vid kvarteret Orgeln. Fotograf: Erik Sjöqvist. Källa: Örebro's stadsarkiv

Svartån norrut 1970. I fonden skymtas Vasabron och i väst lamellhusen inom kvarteret Orgeln. Landskapsrummet präglas av grönska. Fotograf Hans Andersson. Källa: Örebro's stadsarkiv.

Orgelfabriken 1973, då bokbinderi. Fabriken låg inom kvarteret och revs till följd av cityledens dragning. Framför syns det låga staketet i smide som hörde till lamellhusen. Fotograf: Okänd. Källa: Örebro's stadsarkiv.

HISTORIK - GRÖNSTRUKTURERNAS ÅLDER I NÄROMRÅDET

Vasagatan mot öster 1903. På bilden syns Vasakyrkan och bostadshus till höger, begravningsbyrån till vänster och Nikolai-kyrkan i fonden. Längs gatan finns planterade träd. Fotograf: Bernard Hakeliev. Källa: Örebro stadsarkiv

Vasagatan mot väster 1903. På bilden syns kopplingen till den västra sidan med en lång siktlinje där bebyggelsen på andra sidan järnvägen skymtas i fonden. Fotograf: Bernard Hakeliev. Källa: Örebro stadsarkiv

Vy från Nikolai kyrkan mot väster ca 1900. På bilden syns orgelfabriken omgiven av en anlagd park. Bortom järnvägen syns den dåvarande bebyggelsen. Fotograf: okänd Källa: Örebro stadsarkiv

Järnvägsövergång 1970-tal. Bilden visar kopplingen mellan väster och öster innan cityleden byggdes. Fotograf: okänd. Källa: Örebro stadsarkiv

Vy mot Vasastrand, 1950-tal med 1930-talets lamellhusen längs ån. Fotograf: Walfrid Carlsson Källa: Örebro stadsarkiv

Vasakyrkans missionförsamling ca 1973. Fotograf: Okänd. Källa: Örebro stadsarkiv

Östra bangatan, den nybyggda "cityleden" 1970-tal. På bilden syns ledens påverkan på landskapsbilden och hur en stor del av kvarteret Orgeln togs i anspråk vid dess byggande. Fotograf: Åke Ahlstrand Källa: Örebro stadsarkiv

Karta från planhandlingar tillhörande gällande DP. Ytan i orange markerar påverkansområdet för anläggandet av cityleden som planerades.

HISTORIK

Vasakyrkans historia

Vasakyrkan uppfördes 1891 som frikyrka i medeltidromantisk stil ritad av L. Kellman. Byggherre var Brödräfenningen. Kyrkan byggdes i en tid då frikyrkor växte fram ur 1800-talets väckelse- och demokratiörelser och frikyrkor blev ett vanligt inslag i Örebro, liksom i andra städer i landet. Kyrkan fick en påkostad gestaltning med referenser till medeltidens kyrkobyggnader. För att tillgodose verksamhetens behov byggdes kyrkan till i två omgångar.

Kyrkan uppfördes i två våningar, med en profilerad sockel i huggen granit och en stomme i tegel. Fasaderna kläddes i tegel med rundstrukna fogar med ett centralt placerat burspråk mot söder och två torn mot norr. Fasaderna blev rikligt utsmyckade med tandsnitt, gesimser, partier med mönstermurat tegel, lisener, kolonetter, synliga ankarslut, fasadavdelande band i sågtandsformad natursten samt andra dekorativa inslag av natursten och dekorerade ventiler. Byggnaden utfördes med uppskjutande gavelpartier längs långsidorna och över hörnen i nordlig riktning. Samtliga gavelspetsar fick en kvadratisk avslutning. Taket och tornhuvar kläddes med skivplåt. Byggnaden försågs med flertalet olika fönstertyper, såsom övervåningens fönster med rundade överstycken, segmentbågade fönster, långsmala fönster och oxögon samtliga med karmar i trä.

Huvudentré markerades med en rundbågad portik, utsmyckad med romanska kolonner med tärningskapitäl krönt med en trekantsgavel. Porten utgjordes av fyllningsdörr med ett rundbågat överljusfönster.

Om- och tillbyggnader:

- 1921 - Vilhelm Renhult. Installation av centralvärme.
- 1956 - Tillbyggnad mot väster längs gaturummet
- 1977 - Omfattande om- och tillbyggnad längs västra fasaden

Tillbyggnad 1957

Mellan åren 1956 och 1957 byggdes ett församlingshem/samlingslokaler med bostad samman med den befintliga kyrkobyggnaden i dess nordvästra del. Tillbyggnaden ritades av arkitekterna Tord och Ingemar Hultman i sen funktionalistisk stil och kopplades samman med kyrkobyggnaden genom en låg glasad kopplingsbyggnad med sadeltak i skivplåt med en sågtandsmönstrad kant. Byggnaden uppfördes i två våningar med källarvåning på en putsad sockel med fasader i slammat tegel i gråbeige kulör. Byggnaden försågs med varierande fönster i med två luftter i vit kulör placerade i liv med fasad. Några med mittpost på översta våningen och på källarplan, och på första våningen med tvärpost vridfönster, mittaxelhängda med en vit bröstning. Byggnaden fick även ett burspråk mot söder och en franskbalkong mot norr med en glasad dubbelbladig dörr. Huvudentrén markerades med en omfattning av skiffer och en mörk dörr. Byggnaden flacka sadeltak kläddes tillsammans med skorstenen i skivplåt.

Tillbyggnad 1977

Ytterligare en tillbyggnad längs missionskyrkans västra fasad uppfördes 1977 och ritades av Hans I Erikson i modernistisk stil. Byggnaden fick en asymmetrisk byggnadskropp som trappas av mot väster längs den södra fasaden uppförd på en kryppgrund, med en låg putsad sockel. Fasaderna i tegel slammades i en gråbeige kulör och smyckades med lisener på den södra fasaden. Byggnaden kläddes med ett flackt pulpettak klätt i papp. Byggnaden försågs med avlånga tidstypiska sidohängda enlufts-fönster i trä, något indragna i fasadliv. Entrén placerades i byggnadens sydöstra krönt av en kraftigt skärmtak.

FRIKYRKOR OCH VÄCKELSERÖRELSE

Väckelsen utgör en central del av den svenska 1800-talshistorien. Vid seklets ingång fanns en enda slags kyrka i landet. Vid århundradets slut fanns flera trossamfund att välja mellan vilket innebar att religiositet i allt större utsträckning hade blivit en privat angelägenhet.

Till den framväxande medelklassen uppstod inte bara uppenbara behov som näringsfrihet och representationsreformer utan också tryckfrihet och religionsfrihet. Missionskyrkorna växte således fram under 1800-talets väckelse- och demokratiörelser, där hela samhället stod i en brytningstid. Uppkomsten av väckelsen och missionskyrkan som vanligtvis beskrivits utifrån teologiska perspektiv kan också tolkas in i det uppbrott som skedde i hela samhället, med betoning på människors egna ställningstaganden.

Väckelserörelserna handlade också om ett moraliskt uppvaknande. Trots att kyrkan och kristendomen formellt hade en stark ställning i samhället, förekom åtskilliga företeelser som exempelvis alkoholkonsumtion och kortspel som vittnade om andra negativt betonade livsmönster i praktiken. Det etablerade samhället uppvisade en dubbelmoral där väckelsen formade en motkultur.

Behovet av en ny typ av byggnad uppstod därmed. Runtom i landet började det byggas särskilda hus för väckelsens gemenskaper. Byggandet gick hand i hand med det nya samhället som växte fram i järnvägsbyggandets spår, där missionskyrkor blev ett allt vanligare inslag i samhället.

Missionskyrkorna gestaltades ofta i enlighet med väckelsens ideal, med en enklare och individualistisk utformning där förkunnelsen stod i centrum. I städerna fick frikyrkobyggnaderna till en början ofta en påkostad och medveten arkitektonisk gestaltning.

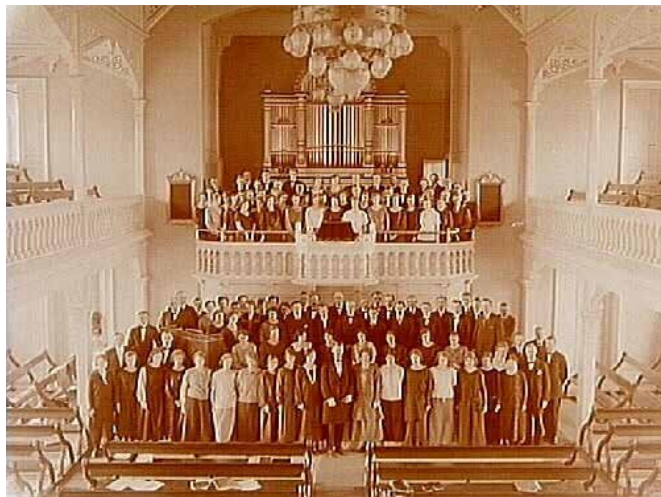
Vasakyrkan 1934. Bilden visar kyrkobyggnaden innan tillbyggnader. Höger om kyrkan syns en del av trädgården. Fotograf: Lindskog, Samuel. Källa: Digitalt museum

Fotografi från 1930 strax efter Vasabrons färdigställande 1926. Vasakyrkan invid strandlinjen speglas i ån. Fotograf: Arne Lundh Källa: Digitalt museum

Bilden är tagen från Vasabron med Vasakyrkan till höger rakt fram och Nikolai kyrkan i fonden. Fotograf: Samuel Lindskog Källa: Digitalt museum

Interiör interiör innan renoveringar. Sångarförbundets första samsjungning 19 April 1925. Fotograf: Lindskog, Samuel. Källa: Digitalt museum

Nikolai kyrkan i fonden med Vasakyrkan och tillbyggnad till vänster,1989. Fotograf: Hans Bergman Källa: Digitalt museum.

Pastor Holmstrand med 14 elever, 1905. Fotograf: Samuel Lindskog. Källa: Digitalt museum.

HISTORIK

Lamellhusens historia

Längs Vasastrand uppfördes under 1930-talet fyra stycken friliggande flerbostadshus. Byggnaderna fick en individuell gestaltning i funktionalistisk stil som präglades av 1930-talets ideal om ljusa luftiga lägenheter och en mer öppen stadsplan. Husen putsades i ljusa kulörer med mörkare fönsteromfattningar i trä. Samtliga hus fick utskjutande fasadpartier och smidesbalkonger med runda eller raka fronter som i de flesta fall tillät utblickar mot rummet i öst. Omkring husen anlades enligt tidens ideal, park som kopplade till Vasastrand och den befintliga grönytan kring kyrkan. Parken hängnades in med ett lågt staket i smide. När "cityleden" drogs på 1970-talet kapades en del av kvarteret i väster och huset längs mot söder (Vasastrand 1) revs.

VASAstrand 3

Byggnaden uppfördes 1938 som bostäder och ritades av J.M Andersson med John M. Andersson och F. Gustavsson som byggherre. Huset uppfördes som en friliggande byggnadskropp i funktionalistisk stil med inslag av 1920-tals-klassicism.

Huset gestaltades med en asymmetrisk byggnadskropp med utskjutande fasadpartier mot norr. Huset uppfördes i fyra våningar med källarvåning med garage och en sockel i tvättputsad betong. Fasader putsades och försågs med en profilerad gesims i anslutning till takfallet. Mot söder tillkom ett kantigt burspråk. På gaveln mot väst avslutades den vertikala fönsteraxeln med en rundad fronton. Entrépartiet markerades med en profilerad list. Gula tegelpartier murades mellan fönsterna på bottenvåningen. Huset försågs med tidstypiska två- och trelufts-fönster placerade i fasadliv och kröntes av ett flackt sadeltak i tegel.

Ombyggnader

- Källarfönster delvis igensatta
- Garageportar utbytta
- Fasaden har förändrad putsstruktur och kulör.
-

VASAstrand 5

Byggnaden uppfördes 1938 som bostäder och ritades av J.M Andersson med John M. Andersson och F. Gustavsson som byggherre. Byggnadens uppfördes som en friliggande byggnadskropp i funktionalistisk stil med inslag av 1920-tals klassicism.

Huset gestaltades med en asymmetrisk byggnadskropp med utskjutande fasadpartier mot norr och ett burspråk i söder. Huset uppfördes i fyra våningar med källarvåning på en sockel i tvättputsad betong. Husets fasader putsades och avslutades med en profilerad gesims i anslutning till takfallet. Huset försågs med tidstypiska två- och trelufts-fönster placerade i liv med fasad. Porten fick en monumental gestaltning med markerad omfattning i natursten som kröntes med avattning i kopparplåt. Huset kröntes av ett flackt sadeltak i tegel.

Ombyggnader

- Delvis igensatta källarfönster
- Fönsterbyte

VASAstrand 7

Byggnaden uppfördes 1938 som kontor och bostäder och ritades av Björn Hedvall med John Cederblad som byggherre. Huset utgörs av en friliggande byggnadskropp i funktionalistisk stil. Arkitekten B. Hedvall var en av tidens mer framstående arkitekter med en omfattande produktion främst i Stockholm där han bl a deltog i skapandet av bebyggelsen vid Norr Mälarstrand. I Örebro har han även ritat Våghus-torget. John Cederblad i sin tur uppfördes några av Örebro stads mest renodlade funktionalistiska byggnader.

Huset uppfördes i 4 våningar med källarvåning samt en indragen vindsvåning på en hög sockel i tvättputsad betong. Huset fick en asymmetrisk gestaltning med exempelvis en sågtandad fasad och ett utskjutande fasadparti längs östra gaveln. Dessa geometriska former fick stå i kontrast till mer mjuka former såsom ett rundat hörn och rundade balkonger. Fasaderna putsades och huset försågs med en variation av fönster

såsom fönsterband och fönster över hörn. De flesta utgjordes av tidsenliga tvålufts-fönster med mittpost. Entrépartiet fick en omfattning av keramiska plattor. Huset försågs med ett platt tak och vindsvåningen med ett flackt sadeltak.

Ombyggnader

- 1954. Ombyggnad av bostäder till kontor.
- 1948 - Gunnar Hållén. Ett av tre garage byggdes om till arkiv. En garageport igensattes och ersattes med källarfönster.
- 1955 - ytterligare ett garage togs bort och blev arkiv för Gullspångs Kraft.
- 1969 - A. E. Fernström inredning av kontor på vindsvåningen.
- 1998 - Arkitektbyrå Fin Form. Ombyggnad från kontor till rehabiliteringshem.

1930-TALETS FLERBOSTADSHUS

Funktionalismens ideal fick genomslag efter Stockholm-stutställningen 1930. Stilen innebar nya ideal gällande stadsplanering och arkitektur och var en reaktion mot den täta stenstaden. Nu eftersträvades ljus och luft i staden. I de nya planerna byggdes friliggande lamellhus i parallella längor i tre eller fyra våningar, anpassade efter vädersträck. Enligt funktionalismen skulle funktion styra form.

Husen uppfördes med enkla fasader i puts eller tegel, målade i ljusa kulörer. Tidstypiska drag var den avskalade byggnadskroppen, fri från överflödiga dekor. Taken utgjordes av sadeltak, pulpettak eller tälttak med flackt fall. Fönstren var två- eller trelufts-fönster utan spröjsar ibland ihopkopplade till fönsterband eller över hörn.

Lamellhusen från 1930-talet infogades varsamt i landskapet. Berg, träd och naturmark behölls nära husen.

Vasastrand 1. Flerbostadshuset omgavs av parker som ramades in med tidstypiska staket. 1970-tal. Fotograf: okänd Källa: Örebro stadsarkiv

Vasastrand 1939. Fotografiet visar nummer 7 med sin "veckade fasad" som tillät utsikt mot ån från samtliga balkonger. Fotograf: okänd Källa: Örebro stadsarkiv

Östra bangatan 1970-tal. Fotograf: okänd Källa: Örebro stadsarkiv

Takmålning i ett av trapphuse 1970-tal. Fotograf: okänd Källa: Örebro stadsarkiv

Vasastrand 3, 1973. De friliggande bostadskropparna ligger parallellt placerade längs med Vasastrand och smälter in i miljön med sin färgsättning. Fotograf: okänd Källa: Örebro stadsarkiv

Vasastrand entréparti, 1970-tal. Entréerna är än idag relativt välbevarade. Fotograf: okänd Källa: Örebro stadsarkiv

Vasakyrkan omges av lummig grönska mot årmmet, och mälter in i landskaps bilden. Byggnaden speglas i vattnet.

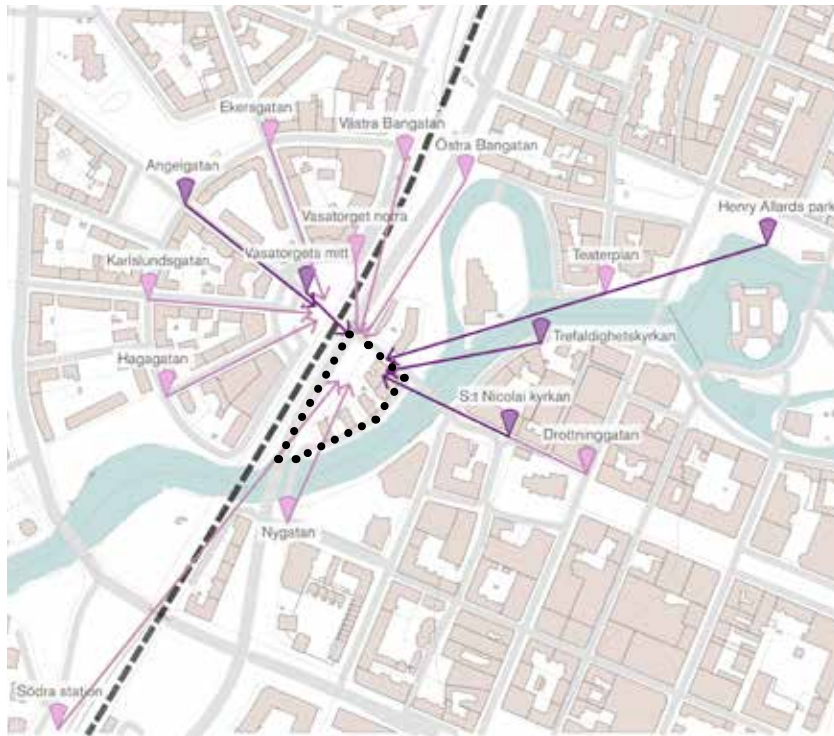
KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING

I DETTA KAPITEL BESKRIVS:

- SIKTLINJER VÄSENTLIGA FÖR KULTURVÄRDENA**
- NÄROMRÅDETS KARAKTÄR**
- KARAKTÄR INOM KVARTERET ORGELN**
- KULTURHISTORISKT VÄRDE**

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING

Siktlinjeanalys

De känsligaste siktlinjerna är markerade med mörkare pilar än övriga siktlinjer.

Pilen illustrerar ungefärligt var den framtida hotellbyggnaden planerar att byggas

Västra Bangatan

Östra bangatan

Drottninggatan

S:t Nicolai Kyrkan

Henry Allards park

Teaterplan

Nygatan

Södra station

Ekersgatan

Karlslundsgatan

Vasatorget norra

Vasatorgets mitt

Angelgatan

Hagagatan

Trefaldighetskyrkan

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - SIKTLINJEANALYS

Korsningen Västra bangatan/Vasatorget

Fotot är taget mot sydväst och i fronten syns järnvägen och Östra bangatan och i fonden S:t Nicolai kyrkans torn och taket på Nämndhuset. Bebyggelsen skymms delvis av grönskan kring Svartån. Hotellet kommer att synas från denna plats. Årstiden och grönskan kommer att påverka hur mycket av hotellet som kommer att synas.

Korsningen Östra bangatan/Olaigatan

Fotot är taget mot sydväst och i bilden syns stadsfronten till vänster och Östra bangatan. Platsen karakteriseras av stor infrastruktur, infartsleden/Östra bangatan och Järnvägen. I fonden skymtas park/grönska och ännu längre bort ett högre bostadshus. Rummet är brett och öppet. Hotellet bedöms skymtas från denna plats, beroende på hur högt detta byggs och beroende på årstid, då det under sommaren delvis kan komma att skymmas av träd.

Korsningen Drottninggatan/Vasagatan

Fotot är taget från en höjdpunkt (åsen) i stadens centrum mot väster. Platsen karakteriseras av en smal gågata med känsla av gränd. Till höger i bild syns centrumbebyggelse med verksamheter i bottenplan, och till vänster utanför bild står S:t Nicolaikyran med dess omgivande park. I fonden syns Vasakyrkan. Hotellet bedöms synas bakom kyrkan, från denna vypunkt. Stadsbebyggelsen kommer delvis att skymma hotellet beroende på var man står i detta smala gaturum.

S:t Nicolaikyran

Fotot är taget från Vasagatan. Till vänster i bild syns det gamla Post- och Telegrafhuset och i fonden syns Vasakyrkan. På denna plats öppnar landskapet upp sig och flera historiska byggnader syns ifrån vypunkten. Hotellet kommer att synas från denna vypunkt bakom Vasakyrkan.

Henry Allards park

Fotot är taget från Henry Allards park som ligger strax norr om Slottet och Svartån. Från denna historiska plats skymtas Slottet och staden och dess många årsringar. Stadsbilden karakteriseras av de uppstickande kyrktornen på S:t Nicolai kyrkan och Trefaldighetskyrkan. Hotellet bedöms synas strax öster om Trefaldighetskyrkan. Hotellet kommer att ha en påverkan på stadsbilden, beroende på hur högt hotellet blir.

Teaterplan

Fotot är taget från Norra strandgatan framför Örebro länsteater som är ett byggnadsminne. Till vänster i bild syns Trefaldighetskyrkan som även det är ett byggnadsminne och till höger i bild syns Frimurareleholmen och det gamla ordenshuset (idag Frimis). Platsen karakteriseras av ett öppet årum. I fonden skymtas Vasakyrkan och flerbostadshuset. Hotellet bedöms synas väl från denna plats.

Nygatan

Fotot är taget från korsningen Nygatan/Östra Bangatan, från hörnet på det nybyggda Kulturkvarteret. I blickfånget svänger Östra Bangatan och till höger i bild syns ett av flerbostadshusen (Vasastrand 3) som ligger i kvarteret där hotellet ska byggas. Beroende på hur högt hotellet byggs kommer det att skymtas bakom flerbostadshuset.

Södra station

Fotot är taget från bron som går över järnvägen vid Södra station. Rummet karakteriseras av järnvägen, grönska och en liten del av staden syns (det högre bostadshuset th i bild). Hotellbyggnaden kan komma att sticka upp över trädtopparna, beroende på hur högt det blir.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - SIKTLINJEANALYS

Ekersgatan

Fotot är taget från Väster, Ekersgatan, med riktning mot det solfjäderformade Vasatorget. Karakteristiskt för stadsdelen är gatorna som strålar ut åt söder, väst och norr men som tar avstamp/möte i Vasatorget. Gaturummet är brett och med sluten stenstadsbebyggelse på båda sidor, dock från variterade årtionden. Beroende på hotellets höjd kommer det att synas från denna gata. Hotellet blir mer synligt närmare Vasatorget.

Karlslundsgatan

Fotot är taget från området Väster, Karlslundsgatan, med riktning mot det solfjäderformade Vasatorget. Karakteristiskt för stadsdelen är gatorna som strålar ut åt söder, väst och norr men som tar avstamp/möte i Vasatorget. Gaturummet är brett och med sluten stenstadsbebyggelse på båda sidor, dock från variterade årtionden. Beroende på hotellets höjd kommer det att synas bakom husen. Hotellet blir mer synligt närmare Vasatorget och ju högre hotellet är desto mer kommer det att sticka upp.

Vasatorget norra

Fotot är taget på Vasatorget precis ovanför och intill den gång- och cykeltunnel som går under järnvägen. I fonden syns tillbyggnaden av Vasakyrkan. Förutom grönskan är detta rum ett ganska platt landskaps- och infrastrukturrum. Stadsfronten mot Järnvägen är låg och hotellet bedöms därför sticka upp och synas från denna plats.

Vasatorgets mitt

Fotot är taget från Vasatorgets mittpunkt. Bakom infrastrukturen, järnvägen och Östra bangatan syns S:t Nicolaikyrkans torn och takåsarna på bebyggelsen i staden. Gavelsidan på Vasakyrkans tillbyggnad syns tydligt från detta håll. Denna bedöms döljas helt av en hotellbyggnad. Likaså kommer troligtvis även kyrktornet att döljas bakom hotellet beroende på hur högt detta byggs.

Angelgatan

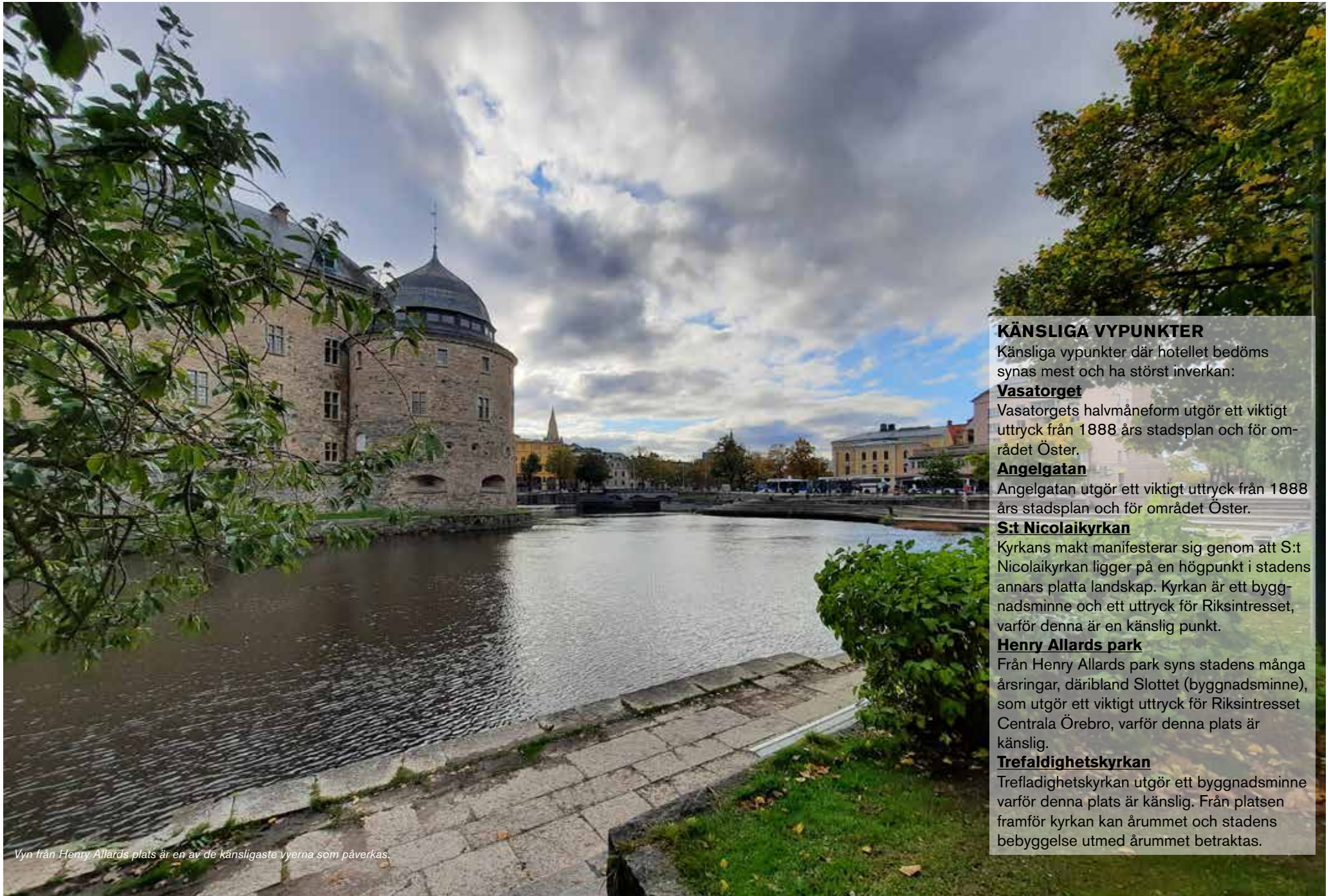
Fotot är taget från området Väster, Angelgatan, med riktning mot det solfjäderformade vasatorget. Karakteristiskt för stadsdelen är gatorna som strålar ut åt söder, väst och norr men som tar avstamp/möte i Vasatorget. Gaturummet är brett och med sluten stadsbebyggelse på båda sidor, dock från varierande årtionden. Gatan ligger i riktning mot det kommande hotellet. Hotellet kommer sommardag att delvis döljas bakom uppvuxna träd på torget, men under vintertid synas betydligt mer. Hotellet kommer att utgöra en ny fond i gaturummet.

Hagagatan

Fotot är taget från området Väster, Hagagatan, med riktning mot det solfjäderformade Vasatorget. Karakteristiskt för stadsdelen är gatorna som strålar ut åt söder, väst och norr men som tar avstamp/möte i Vasatorget. Gaturummet är brett och med sluten stenstadsbebyggelse på båda sidor, dock från varierade årtionden. Hotellet kommer att placeras bakom bebyggelsen och synas beroende på höjd.

Trefaldighetskyrkan

Fotot är taget från Södra strandvägen utanför Trefaldighetskyrkan. I fonden syns Vasakyrkan och i förgrunden syns ån. Karakteristiskt för området är byggnadsminnet Trefaldighetskyrkan på ena sidan gatan och det öppna årummet på andra sidan gatan. Spektakulära vyer uppstår när man rör sig utmed årummets slingrande väg. Hotellet kommer att synas från denna punkt.

Vyn från Henry Allards plats är en av de känsligaste vyerna som påverkas.

KÄNSLIGA VYPUNKTER

Känsliga vypunkter där hotellet bedöms synas mest och ha störst inverkan:

Vasatorget

Vasatorgets halvmåneform utgör ett viktigt uttryck från 1888 års stadsplan och för området Öster.

Angelgatan

Angelgatan utgör ett viktigt uttryck från 1888 års stadsplan och för området Öster.

S:t Nicolaikyrkan

Kyrkans makt manifesterar sig genom att S:t Nicolaikyrkan ligger på en högpunkt i stadens annars platta landskap. Kyrkan är ett byggnadsminne och ett uttryck för Riksintresset, varför denna är en känslig punkt.

Henry Allards park

Från Henry Allards park syns stadens många årsringar, däribland Slottet (byggnadsminne), som utgör ett viktigt uttryck för Riksintresset Centrala Örebro, varför denna plats är känslig.

Trefaldighetskyrkan

Trefaldighetskyrkan utgör ett byggnadsminne varför denna plats är känslig. Från platsen framför kyrkan kan årummet och stadens bebyggelse utmed årummet betraktas.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING

Närområdets karaktär

I följande avsnitt redovisas den kulturhistoriska karakteriseringen. Bebyggelseområdets karaktärsdrag är en hänvisning till PBL, hänsyn ska tas till bebyggelseområdet och den enskilda byggnadens karaktärsdrag för att värna om byggnadens historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

För karakterisering av byggnaden och området har Boverkets checklista karaktärsdrag använts som utgångspunkt.

Den kulturhistoriska beskrivningen av miljön som följer är indelad i *Väster* (väster om järnvägen), *Årummet* (miljön kring Svartån) och *Öster* (centrum).

Väster

Området väster om järnvägen som just kallas Väster, har historiskt varit en arbetarstadsdel, då många industrier etablerade sig här på slutet av 1800-talet. I samband med att industrierna anlades här, växte stadsdelen med fler bostäder. Stadsplanen från 1888 visar på denna utveckling av stadsdelen. Stadsplanen är karakteristisk och unik, vilket kan upplevas vid en promenad i stadsmiljön. Stadsplanen tar avstamp i idealet om en radialplan, tanken var att miljön skulle ha en central rund plats (mötesplats, torg, etc), med radiellt utstrålade gator, likt en solfjäder. På Väster är den centrala platsen Vasatorget. Torget har dock endast en halvmåneform istället för helt rund, och var tänkt att vara den centrala platsen i stadsdelen. Flertalet gator strålar radiellt ut från Vasatorget. Idag kantas Vasatorget av en körbana och parkeringsplatser. Torgets mittpunkt har en mer torgliknande karaktär med planteringar och gång- och cykelbana. Istället för mötesplats och uppehållsplats, är Vasatorget snarare en plats där människor passerar förbi. Torget kan därför uppfattas mer som ett "mellanrum" än en central mötesplats. Från Vasatorget syns stadskärnan i öster, på andra sidan järnvägen. På grund av den högresta växtligheten på torget döljs staden delvis, under vissa delar på året. Åt väster syns kvartersstaden på långt håll utmed de flera utstrålade gatorna. De långa siktlinjerna förstärks av det platta landskapet och de "hårda"

gaturummen. Gatorna är hårdgjorda (asfalterade) med gångbanor och körbanor och saknar gröna inslag. I denna miljö har grönskan koncentrerats till större parker, såsom Karl Johans Park utmed Ringvägen. I parken står flertalet gamla ekar som sträcker sig ut över Ringvägen och bildar ett grönt tak över vägen som bidrar till karaktären i området.

Bebyggelsen i området karakteriseras av bostäder i kvartersstad/kvartersstruktur med vissa "släpp" mellan husen, för infart till gård eller parkering. I området finns det en homogen skala och proportioner, där gatorna är lika breda (ca 17 meter) och husen lika höga (3-4 våningar). Byggnadstilen varierar i området, byggnader från slutet på 1800-talet finns kvar (i jugendstil, nationalromantisk, nyklassicistiska stilar). Blandningen av stilar som finns på Väster är typisk för bebyggelsen i Örebro från den tiden. Ju närmre Vasatorget, desto mer har äldre bebyggelse rivits och kompletterats på 1960- och 1970-talet. Den senare bebyggelsen är anpassad till den typologi och struktur som stadsplanen anlade. Den äldre bebyggelsen karakteriseras av putsade fasader i jordtoner, medan den nyare bebyggelsens fasader främst består av brunt tegel.

Väster - viktigaste karaktärsdragen:

- Radiellt utstrålade gator och Ringvägen som sammanbinder dessa
- Halvmåneformade Vasatorget där gatorna möts
- Långa siktlinjer åt Väster
- Platt landskap
- Brandgavlar och släpp mellan husen - gårdskontakt

Fotot visar äldre bebyggelsen, släpp mellan husen och hårdgjorda och breda gaturum.

Putsade fasader i jordnära toner.

Brandgavlar och släpp mellan husen mot gatan.

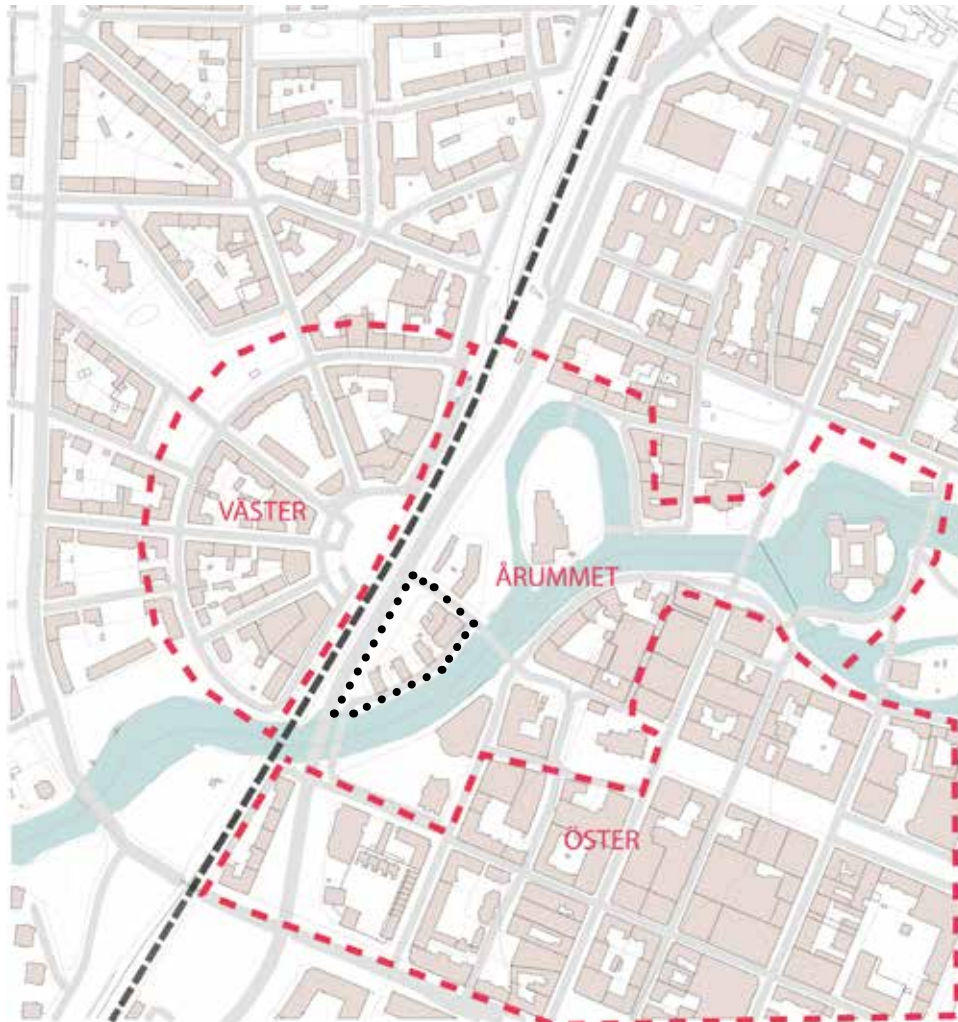

Långa siktlinjer och platt landskap.

Panoramafotografi på Vasatorget.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - NÄROMRÅDETS KARAKTÄR

Kulturhistorisk beskrivning är indelad i Väster, Årummet och Öster.

ÖVERGRIPANDE KARAKTÄR I RESPEKTIVE OMRÅDE:

Väster

Årummet

Öster

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - NÄROMRÅDETS KARAKTÄR

Årummet

Svartån slingrar sig genom den historiska stadskärnan i Örebro och utgör en viktig del i Örebros stadsbild. Karakteristiskt för detta rum är det öppna landskapsrummet med låga broar som korsar och som binder samman stadens olika stadsdelar. Längs med årummet finns öppna siktlinjer och beroende på var man står utmed ån, syns mycket av den historiska bebyggelse som finns i stadskärnan, som Slottet, Teatern och de många kyrkorna och framförallt kyrktornen (Vasakyrkan och Trefaldighetskyrkan). Den norra åstranden karakteriseras av en mjuk kant, med träd och annan växtlighet som sträcker sig ut över ån. Exempel på det gröna årummet finns utmed Vasakyrkan, Nämndhuset, Frimis och Henry Allards park. Den södra kanten på ån är mer hårdgjord, där gator ligger närmast årummet, till exempel Södra strandgatan.

Örebro växte fram under medeltiden som en handelsstad, på grund av det strategiska läget och de goda kommunikationerna, via vattenvägen, Svartån. Staden började därmed växa utmed årummet men även på åsen som korsar ån. Detta präglar miljön i området idag. Ett fåtal byggnader och vägdragningar finns kvar från medeltiden men stora delar av bebyggelsen och vägdragningarna i området idag, är från industrialiseringen på 1800-talet. I stora delar har bebyggelsen intill årummet en kvartersstruktur med gator i rutnät. Årummet och infrastrukturen har bildat "öar" i landskapet som bebyggs på ett mer friliggande vis, såsom Frimis Salonger, Slottet, Nämndhuset och kvarteret Orgeln).

Karakteristiskt för miljön kring årummet är även den stora infrastrukturen, järnvägen och Östra bangatan.

Kyrkans makt manifesterar sig i denna miljö genom flertalet kyrkor utmed årummet (Vasakyrkan, S:t Nicolai och Trefaldighetskyrkan). Likaså manifesterar sig kulturen i årummet, då både Örebro länsteater, Frimis Salonger, Konserthuset och det nybyggda Kulturkvarteret ligger utmed Svartån. Flertalet av byggnaderna utmed årummet är utpekade byggnadsminnen: Slottet, S:t Nicolaikyran, Trefaldighetskyrkan, Örebro teater, Post- och Telegrafhuset. Utmed årummet finns även bebyggelse som har haft betydelse för samhällets

utveckling i form av Gas- och elverkshuset och Post- och telegrafhuset. Trots att samtliga byggnader har en varierande arkitektur och arkitekturstilar, signalerar dess utformning och volymer en ståtlighet och auktoritet. Dessa byggnader har därför en stark påverkan på karaktären i miljön.

Utmed årummet, intill Vasakyrkan, finns det tre bostadshus uppförda på 1930-talet i enlighet med planeringsideologin "hus-i-park". Husen är i puts och i jordnära toner. Denna funkmiljö särskiljer sig från årummets övriga bebyggelse typologi och struktur och är på så sätt unika och karaktärsskapande för just denna plats.

Årummet - viktigaste karaktärsdragen:

- Svartåns böljande form och grönska
- Öppna landskapsrummet kring Svartån
- Siktlinjerna utmed Svartån
- Låga broar över Svartån
- Frikyrkor
- Rutnätsstaden
- Monumentala byggnader

Öster

Öster (centrum) karakteriseras av den rutnätsplan som lades fram på 1800-talet. Gatorna är i ett rutnät och rätvinkliga och bebyggelsen bildar en kvartersstruktur. Karakteristiskt för området är den ås, vars sträckning följs av Drottninggatan. Gatorna som ligger vinkelrätt mot Drottninggatan stiger mot åsen. Bebyggelsen har en skiftande ålder.

Planområdet med funkmiljön och Vasakyrkan till höger i bild

Vy utmed Svartån från Södra Strandgatan, i fonden Vasakyrkan

Trefaldighetskyrkan i fonden

Gas- och elverkshuset i korsningen Vasagatan/Södra strandgatan

Jugendstil på bebyggelsen utmed ån

Trefaldighetskyrkan i förgrunden och nyttillkomna Kulturhuset i fonden

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - NÄROMRÅDETS KARAKTÄR

- Vatten-barriär
- Barriär
- Bilstråk
- Gc-stråk
- Planområde
- Fondbyggnad
- Landmärke
- Nod
- Framtida nod

Karaktäristisk grönstruktur

Gårdarna

I en stadsdel som till stor del utgörs av kvartersstad med helt slutna gårdar, särskiljer sig denna bebyggelsemiljö med lamellhus och öppna gårdar mellan husen. Detta område utgör ett unikt exempel på en sammanhållen bebyggelsemiljö från 30-talet i funktionalistisk stil. Området karaktäriseras av tvärställda lamellhus som placerats med gavlar mot gata och årum samt entréer som vänder sig mot gårdarna. De gröna gårdarna är öppna mot allmänna rum samtidigt som de utgör ett privat gemensamt gårdsrum för de boende i husen. Gårdarna är medvetet planerade med gedigna naturmaterial. De har anlagts med gräsmattor, trädplanteringar, stenlagda gångar och buskage mot gata och fasader. Gårdarna har även planerats med planteringar i "mellanrummen" vid burspråk och utskjutande fasadpartier. Gårdarna avgränsas mot Vasastrandsgatan och parkeringen med smidesräckan och grindar.

Övriga ytor inom planområdet är för det mesta hårdgjorda och används till parkering, avfallshantering och lastning- och lossning.

Grönskan kring årummet

Vasastrandsgatan kantas av en vildvuxen slänt ner mot ån. Den gröna slänten är bevuxen med träd som krugar ut över både gaturummet och årummet. Detta är en naturlig växtlighet som vuxit fram över tid och som utgår från växtlighet som fanns på platsen när området planlades på 1930-talet. Idag är zonen dock mer vildvuxen än den var på 1930-talet. Den gröna zonen är karaktäristisk för den norra sidan utav årummet.

Mellan planområdet och Östra bangatan finns en grön zon som i princip utgör en skydds- och insynszone mellan bebyggelsen och den trafikerade vägen. I denna zon finns en del uppvuxna träd och buskage.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - KARAKTÄRISTISK GRÖNSTRUKTUR

GÅRDARNA

1. MELLAN VASAstrand 3 & 5

Cykelparkering under burspråk.

Gräsmatta mellan gårdarna med buskage och planteringar. Staket mot gatan. Stenlagda stigar.

Gräsmatta som avgränsas av smidesräcke mot gatan.

2. MELLAN VASAstrand 5 & 7

Äldre trädplanteringar som skapar en grön och lummig gård.

Hårdgjord baksida med parkeringsplatser.

Planteringar mellan utskjutande fasadpartier.

Buskage och trädplantering på gård.

3. MELLAN VASAstrand 7 & 9

Högre buskage som avskärmar mot bottenvåning.

OMGIVANDE GRÖNSKA

Vildvuxen slänt med trädplantering som kragnar ut över Svartån.

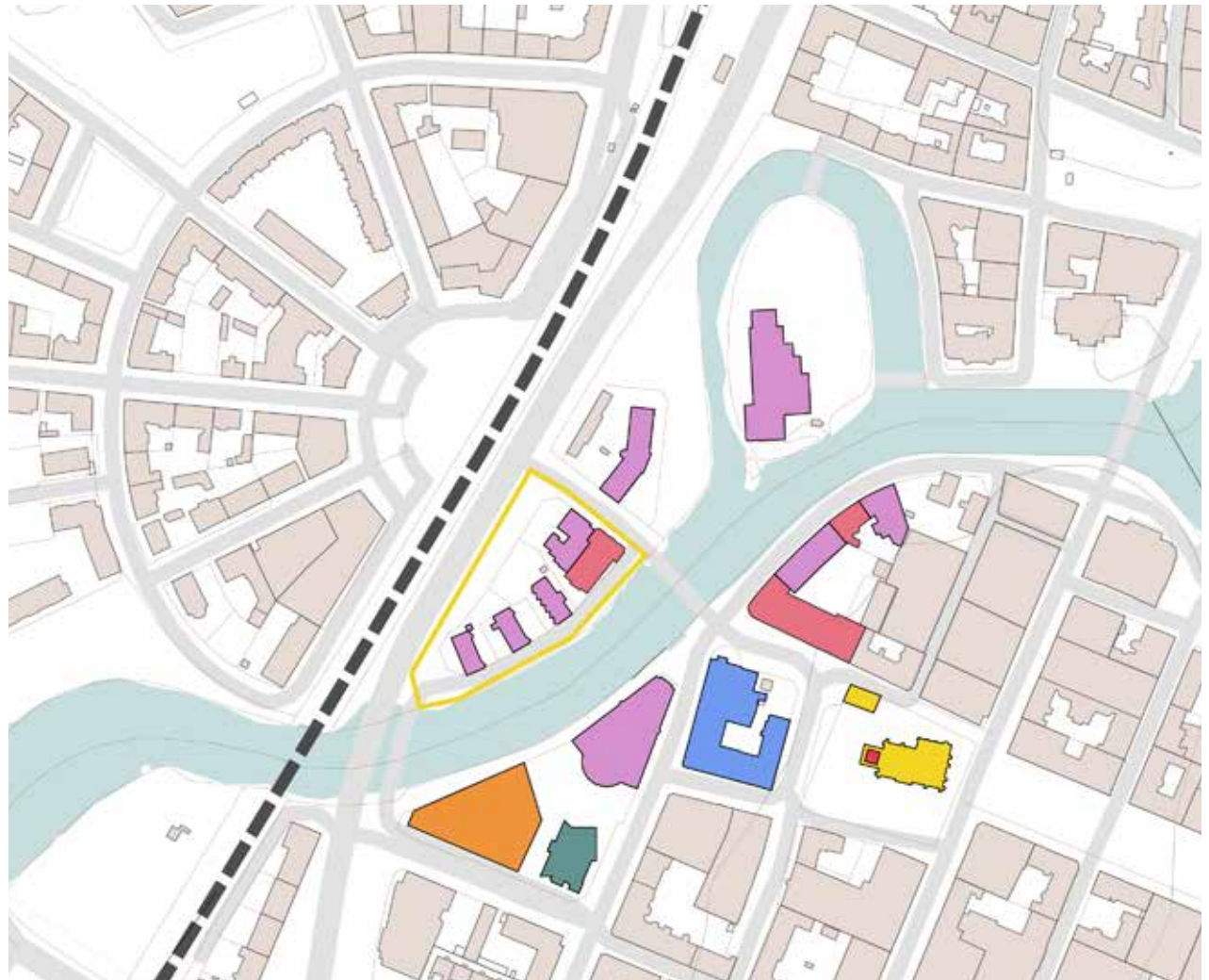
Parkering och hårdgjorda ytor mot Östra Bangatan.

Träd utmed Östra Bangatan.

Karakteristiska material i närområdet

- Rött tegel
- Puts
- Kalksten
- Mörkbrunt tegel
- Rött tegel, glas och plåt
- Plåt

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - KARAKTÄRISTISKA MATERIAL I NÄROMRÅDET

1. Bropelare i granit
2. Putsad fasad och sockel i krysshamrad granit
3. Putsad fasad och sockel i granit
4. Modernt behandlad granit
5. Slammad tegelfasad
6. Oljad trädörr, pilaster i granit och putsad fasad
7. Putsad fasad och sockel i granit
8. Hårdbränd tegelfasad
9. Slipad granit fr med olika vaxning/oljning
10. Kalksten eller sandsten

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING

Byggnadernas karaktärsdrag

VASAKYRKAN

Vasakyrkan är placerad i korsningen Vasagatan/Vasatrand invid Svartån. Vasakyrkan består av den ursprungliga huskroppen från 1891 samt två sammanbyggda tillbyggnader från 1950-talet respektive 1970-talet. Tillsammans bildar de en sammanhängande huskropp där respektive årsring är tydligt avläsbar. Trots tillbyggnadernas skilda stilideal finns referenser i tillbyggnadernas gestaltning som anknyter till den ursprungliga byggnaden. Sammantaget skapar de en relativt låg och utbredd volym som breder ut sig inom kvarterets nordöstra del.

Den ursprungliga kyrkobyggnaden är uppförd i medeltidsromantisk stil och utgörs av en huskropp bestående av två sammansatta volymer som bildar formen av ett T. "Huvuddelen" är placerad mot norr och utgörs av en framträdande asymmetrisk huskropp som höjer sig med sina 2,5 våningar över den anslutande lägre långsmala kyrkosalen som sträcker sig i sydligt riktning i två våningar.

Sockel

Byggnaden har en låg avsatt profilerad sockel i huggen granit som trappas ut från fasaden. Sockeln tillhörande kyrkans huvuddel är något mer framträdande.

Fasaden

Fasaderna är klädda i rött tegel med rundstrukna fogar. Fasaden har symmetrisk uppbyggnad med betoning på huvuddelen mot norr. Dess norra gavel förstärks och ramas in av två torn med bruten kontur på respektive sida av den centralt placerade huvudingången.

Huvuddelens hörn mot nordväst och nordöst markeras med avfasade hörn som formar låga gavelpartier, delvis frigjorda från byggnadskroppen. Ytterligare två uppskjutande gavel-

partier finns på huvuddelens östra och västra fasad samt på den anslutande kyrkosalens östra och västra fasad på byggnadens södra del. Samtliga gavelspetsar avslutas med en rektangulär form som skapar ett sammanhållet tema i gestaltningen.

I övrigt är fasaden rikt utsmyckad. Takfoten möts av framträdande profilerade gesimser som längs tornens takfot övergår till blinderingar och längs övriga fasader till kraftiga tandsnitt. Fasadens mitt delas av med ett band bestående av sågtandsformad natursten. Ytterligare en avdelande murad list i tegel delar av fasaden strax ovanför sockeln vilka bryts av ett enkelt gestaltat burspråk på södra gaveln. Ytterligare utsmyckning av fasaden förekommer i form av lisener där lisenerna längs västra, östra och södra fasaden har karaktären av strävpelare som bryts av med en diagonalt formad detalj i natursten. I övrigt förekommer dekorationsmureri, synliga ankarslut och dekorerade ventiler som bidrar till ytterligare utsmyckning av fasaden.

Taket

Huset kläs av ett sadeltak samt tre tornhuvar i svart skivplåt. Den mellersta tornhuvan pryds av en spira. Längs takfoten löper fotränna, med anslutande trattar och vinklade stuprör; en av dessa är i vit kulör medan övriga är tidsenligt anpassade efter fasadens kulör. Taket har en svagt utskjutande takfot i plåt som följer takets brokiga kontur.

Fönster

Fönstren är av varierat slag och något indragna i fasadliv. Huvuddelens bottenvåning har segmentbågade fönster med slutsten i natursten och på andra våningen rundbågade korspostfönster placerade i linje med en fasadavdelande list i murad tegel. På hörngavlarna mot norr har byggnaden långsmala fönster med segmentbåge och tvärpost samt slutsten i

natursten. Ovan andra våningens rundbågade fönster på huvuddelen finns ett centralt placerat runt oxöga på respektive gavelpartier. Fönstrena bidrar till huvuddelens symmetriska uppbyggnad.

Längs den södra huskroppen utgörs bottenvåningens fönster av segmentbågade fönster, de flesta med korspost med slutsten i natursten. Läktarvåningens fönster karaktäriseras av långsmala fönster med isolerglas utan spröjs (från ombyggnaden 1977), placerade i grupper om tre. Kolonnetter med romanska tärningskapitäl är placerade mellan läktarvåningens fönster. Fönstrena längs kyrkosalens fasad präglas av en rytmisk placering som betonar dess avlånga form. Burspråket på södra gaveln är försett med långsmala kvadratiska fönster, på andra våningen med korspost. Samtliga fönster markeras med mönstermurad tegel. De har karmar och bågar i trä i grön kulör, vissa av dem målade med linoljefärg. Flertalet av segmentbågade korspostfönster är bytta. Men det finns också äldre englasfönster med innanfönster.

Dörrar

Portal i norr har en central placering och med betoning på gavelns mittparti. Den har en rundbågad portik som stöds av romanska kolonner med tärningskapitäl i natursten krönt med en trekantsgavel. Dörren utgörs av en grön fyllningsdörr med dubbla dörrblad i trä i grön kulör. Dörren har ett ospröjsat rundbågat överljusfönster. Dörren möts av en stentrappa med två låga trappsteg.

På huvuddelen mot öst finns ytterligare en dörr. Dörren är i trä i grön kulör med spegel, som följer konturen av byggnadens segmentfönster. Dörren har tre långsmala glaspartier och kröns av en fronton som stöds av konsoler i trä i grön kulör.

1. Kyrkobyggnadens framträdande huvuddel med uppskjutande gavelpartier mot väst och höst samt över hörnen. Huvudentré på norra gaveln. mot väst skymtas tillbyggnad från 1950-talet.
2. Korspostfönster med segmentbåge och avslutande sten i natursten.
3. Avsatt profilerad sockel i granit. Portik som stöds av kollonetter med tärningskapitäl. Fyllningsdörr med överljusfönster.
4. Lisener längs östra fasaden med inspiration från strävpelare. Band med sågtandsformad natursten delar av bottenvåningen.
5. Västra fasaden i sydlig riktning med salen. Fasadens präglas av en rytmisk uppbyggnad med repetitiva arkitektoniska element.

1. Kyrkans västra fasad är sammanbyggd med tillbyggnader.
2. Karaktärsskapande rundstrukna fogar.
3. Upskjutande gavelparti mot öst med entré. Avdelande band och list på fasaden, Profilerad gesims som åtföljs av tandsnitt. Mönstermuret tegel är ett genomgående tema.
4. Fönsterdetalj.
5. De lägre hörngavlarna vinklas ut från huskroppen.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - BYGGNADERNAS KARAKTÄRSDRAG

VASAKYRKAN TILLBYGGNAD 1957

Byggnaden utgörs av en enkel, sparsmakad, rektangulär huskropp uppförd i sent funktionalistiskt formspråk. Byggnaden ansluter till den ursprungliga kyrkobyggnadens västra fasad genom en låg glasad kopplingsbyggnad med svart tak i skivplåt med sågtandsformad kant. Byggnaden är även sammanbyggd med tillbyggnad från 1970-talet i söder.

Byggnaden är uppförd i två våningar samt källarvåning. Den har en putsad låg sockel i grå kulör, som markeras med ett indraget band kring huskroppen. Fasaderna är i tegel, slammade i en gråvit kulör där teglets kontur är avläsbar i fasaden. Huset kläs av ett flackt sadeltak i svart skivplåt med plåtinklädd skorsten.

Fönstren har en rytmisk uppbyggnad längs den norra fasaden med en placering något skjuten åt väster vilket ger ett tomt utrymme ovanför entrén. Fönsterna är placerade i liv med motsvarande bredd på samtliga våningar vilket bidrar till en linjär uppbyggnad av fasaden. Fönstren på byggnadens bottenvåning och andra våningen utgörs av låga tvåluftsfönster med undantag från en fransk balkong med svart smidesräcke och glasad pardörr. Fönster på första våningen är höga med bröstning i vit kulör vilket betonar byggnadens mittparti. Fönstren har en högt placerad tvärpost med vridfönster. Fönster saknas på gavlarna. Längs den södra fasaden finns låga tvåluftsfönster och första våningen har ett burspråk. I övrigt påverkas fönstersättningen på den södra fasaden av tillbyggnad från 1970-talet. Samtliga fönster är i trä med vita bågar och karmar.

Huvudentrén är placerad öster om norra fasaden, indragen i fasadliv och omges av en omfattning av skiffer. Dörren är i vit aluminium med glaspartier.

VASAKYRKAN TILLBYGGNAD 1977

Tillbyggnaden från 1970-talet utgörs av en låg huskropp uppförd i ett plan, sammanbyggd med den tidigare tillbyggnaden till kyrkan från 1950-talet i norr samt kyrkobyggnadens västra fasad. Byggnaden karaktäriseras av en enkel och stram men samtidigt lekfull gestaltning vars asymmetriska huskropp karaktäriseras av en avtrappning längs den södra fasaden i riktning mot väster.

Byggnaden har en låg putsad sockel något indragen i fasadliv. Fasaden är klädd i slammat tegel i gråvit kulör. Fasaden med de avtrappande partierna är utsmyckade med lisener som ansluter till den ursprungliga kyrkobyggnadens gestaltning liksom teglet som fasadmateriäl.

Byggnaden kläs av ett svagt sluttande pulpettak klätt i papp. Taket består av två höjdnivåer där ett av de avtrappade partierna fått en lägre takhöjd för att höja sig strax bakom.

Entrédörren är placerad i det första avtrappande partiet närmast kyrkobyggnaden i väster i riktning mot söder och kröns av ett robust, närmast brutalistiskt skärmtak klätt i svart plåt med kraftiga träbalkar i trä i brun kulör. Dörren utgörs av en bruneloxerad aluminiumdörr med ett sidoparti, båda försedda med glaspartier. Till dörren ansluter en ramp samt trappa i betong.

Byggnadens samtliga fönster är placerade längs södra fasaden. Fönstren är något indragna i fasadliv och utgörs av enlufft fönster i trä med karmar och bågar målade med brun trälasyr. I de två avtrappade fasadpartierna mot väster har fönstren en symmetrisk sättnings, placerade i grupper om fyra, där varje fönster skiljs åt med lisener. Till formen är de långsmala. Ovan entrépartiet finns liggande långsmala fönster placerade på ytan mellan de två taknivåerna. Till vänster om entrén finns även ett litet rektangulärt stående fönster.

1. Fönsterplacering skjuten åt väst med rytmisk placering av fönster. Betoning på fasadens mitt med framträdande fönsterrad på första våningen. Fransk balkong stärker fasadens vertikalitet.
2. Diskret glasad kopplingsbyggnad med plåttak.
3. Västra fasaden med pivåfönster och ett enkelt burspråk. Byggnaden kopplas till tillbyggnad från 1970-talet delvis genom ett lågt garage. Indraget band längs sockeln delar av sockel från övriga fasaden.
4. Första våningens fönster har vit bröstning. Källarvåningens fönster är delvis dold bakom buskage.
5. Entré markeras med skiffer.

1. Södra fasaden med avtrappningar. Den låga volymen är mestadels dold bakom buskage, parkering och förrådsbyggnad. Långsmala fönster i grupper om fyra.
2. Strax bakom den trappade fasadens västra del höjer sig taket. Det överdimensionerade skärmtaket markerar entréen.
3. Byggnaden har låg, indragen sockel. Avtrappningarna skapar en uppbruten volym som ansluter till intillvarande bebyggelse.
4. Fönsterdetalj. Omfattning och bågar i trä målade i brun lasyr.
5. Lisener delar av fönstren från varandra. Teglet syns väl under den slammade fasaden.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - BYGGNADERNAS KARAKTÄRSDRAG

VASAstrand 3

Flerbostadshuset karaktäriseras av en konkret och sparsmakad gestaltning med utskjutande fasadpartier i riktning mot norr som bryter av mot den annars rektangulära huskroppen. Huset är uppförd i fyra våningar med källarvåning med garage. Huset är uppförd i funktionalistisk stil med inslag från 1920-tals-klassicism. Huset står på en relativt hög sockel i tvätputsad betong.

Fasaderna är stänkpudsade i en umbrafärgad kulör. På den sydliga fasaden finns ett kantigt burspråk centralt placerat. På den västra gaveln mot Svartån avslutas den vertikala fönsteraxeln upptill med en rundad fronton. På västra och östra gaveln finns rundade balkonger med smidesräcken i röd kulör på respektive våning, placerad centralt i lodrät linje.

Fönstren utgörs i huvudsak av sidohängda två- och trelufts-fönster med bågar och karmar i röd kulör. På källarvåningen finns enlufts-fönster med vita bågar och karmar, några är igensatta. Entrépartiet har en omfattning av natursten. Bottenvåningens fönster, i anslutning till entrépartiet, är omfattade av gult tegel.

Huset har ett flackt sadeltak med skorsten, avvalmat med takpannor i röd kulör. Det korta takutsprånget möts av en profilerad gesims.

VASAstrand 5

Flerbostadshuset karaktäriseras av en konkret och sparsmakad gestaltning med utskjutande hörn mot norr som bryter av mot den annars rektangulära huskroppen. Huset är uppförd i fyra våningar med källarvåning i funktionalistisk stil med inslag från 1920-tals-klassicism. Huset står på en relativt hög sockel i tvätputsad betong.

Fasaderna är stänkpudsade i en varm kulör. På den sydliga fasaden finns ett kantigt centralt placerat burspråk med en profilerad nederkant. På den västra gaveln finns balkonger med smidesräcken, en på respektive våning placerad i linje. Fönstren har en asymmetrisk placering, något indragna i fasadliv. De utgörs i huvudsak av sidohängda tvålufts-fönster med mittpost med bågar och karmar i mörkgrön kulör. På källarvåningen finns enlufts-fönster med vita bågar och karmar, några är igensatta. Huset har en rustik portal som omges av natursten. Portdörr är i ek med glaspartier.

Huset har ett flackt sadeltak med skorsten, avvalmat med takpannor i röd kulör. Det korta takutsprånget möts av en profilerad gesims.

VASAstrand 7

Är ett flerbostadshus uppfört i funktionalistisk stil med fem våningar och en indragen vindsvåning. Byggnaden präglas av variationsrikedom i sin gestaltning och har en asymmetrisk huskropp men som samtidigt präglas av en symmetrisk fasaduppbyggnad.

Byggnaden står på en sockel av tvätputsad betong. Fasaden är stänkpudsad i beige kulör och präglas av en mångfald av arkitektoniska inslag där runda former möter skarpa vinklar. Byggnaden har ett utskjutande fasadparti mot norr som markeras av en kopparklädd list som övergår till ett skärmtak. Södra fasaden har en sågtandsform med balkonger vinklade mot årummet i öster. På östra gaveln finns rundade balkonger med smidesräcken som ansluter till ett utskjutande fasadparti. Balkongerna har enbladiga dörrar med glaspartier. Vindsvåningen är indragen från fasaden och med en takterrass i det sydöstra hörnet.

Huset har ett tidstypiskt platt tak som kröns av en indragen vindsvåning. Vindsvåningen är försedd med ett flackt sadeltak med skorsten, i avvalmat, plåt med plåtklädd takfot.

Även fönstertyper och placering präglas av variation som genom repetition bildar en rytmisk fönstersättning med vissa avbrott. Byggnaden är försedd med rikligt med fönster mot öster och söder vilka är placerade i fönsterband och med fönster över hörn. Fönstren utgörs i huvudsak av tvålufts-fönster med tvärpost och perspektivfönster. Samtliga med vita karmar och foder, placerade i liv med fasad. På källarvåningen finns några mindre fönster i betongglas och delvis igensatta källarfönster.

Entrépartiet är placerat i norr, indraget i fasaden och utsmyckat med en omfattning av keramiska plattor som kröns av ett skärmtak. Porten utgörs av en stål-/aluminiumdörr med glaspartier. Åt nordväst finns en galvaniserad spiraltrappa.

1. Vasastrand 3 med utskjutande fasadpartier mot norr. Markerad entré med tegel på ömse sidor om bottenvåningens fönster. Porten får en monumental karaktär med kraftig omfattning i natursten. Profilerad gesims smyckar takfoten.
2. Vasastrand 5. Två- och trelufts-fönster på södra fasaden. Kvadratiska balkonger mot öst. Byggnaden karaktäriseras av en återhållsam symmetrisk uppbyggnad.
3. Vasastrand 7. Den sågtandsformade fasaden med balkonger ger god utsikt mot ån till flertalet lägenheter.
4. Vasastrand 7. Spiraltrappa mot väst. Indragen vindsvåning inklädd i plåt.
5. Vasastrand 5. Enkelt burspråk med profilerad nederkant. Sockel i tvättputsad betong.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING

Kulturhistoriskt värde

KULTURHISTORISKT VÄRDE - VASAKYRKAN

GENERELLT

Det kulturhistoriska värdet är sammansatt av många olika delvärden, där alla delvärden inte har samma tyngd. De olika värdena kan förstärkas eller minskas beroende på vilka åtgärder i närområdet som sker. Den kulturhistoriska värderingen i denna utredning fokuserar på kulturvärdena inom det aktuella planområdet.

STARKA VÄRDEN

Representativitet/ sällsynthet

Vasakyrkan är mycket representativ för det sena 1800-talets frikyrkorörelse som blomnade upp i Örebro. Med sin gestaltning och placering i stadslandskapet utgör den ursprungliga kyrkobyggnaden en tydlig och representativ karaktärsbyggnad.

Samhällshistoriskt värde

Det samhällshistoriska värdet beskriver hur olika företeelser har påverkat samhället. Frikyrkorörelsen har haft en stark ställning och ett stort inflytande i Örebro, vilket placeringen av t.ex. Vasakyrkan vittnar om. Att kyrkorna har varit en viktig del i samhället speglas även i de tillbyggnader som gjorts för att möta olika behov som församlingen haft över tid. Som en tydlig representant för frikyrkorörelsen har Vasakyrkan och dess senare tillbyggnader ett betydande samhällshistoriskt värde.

Arkitektoniskt värde

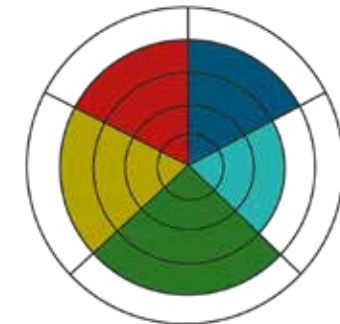
Ursprungsbyggnadens tegelfasad och de arkitektoniska karaktärsdragen bygger tillsammans upp ett högt arkitektoniskt värde. Vasakyrkan är ett mycket fint exempel på det sena 1800-talets frikyrkobyggande, där uttrycket har paralleller med klassisk kyrkoarkitektur samtidigt som byggnaden är klassicistisk. Även tillbyggnaderna har arkitektoniska kvaliteter genom att de är tydliga representater för sina respektive byggnadsår.

Miljöskapande värde

Vasakyrkan är idag synlig som fondbyggnad i flera vyer. Byggnaden utgör en naturlig del i stadslandskapet och knyter samman den äldre stadsbebyggelsen i öst med bebyggelsen väster om Svartån. Sammantaget har Vasakyrkans ursprungsbyggnad ett mycket högt miljöskapande värde.

Kontinuitetsvärde

Det har förekommit kyrkoverksamhet på platsen sedan Vasakyrkan uppfördes. Att verksamheten pågår än idag ger byggnaderna ett högt kontinuitetsvärde.

UTTRYCK FÖR DET KULTURHISTORISKA VÄRDET

- Arkitektonisk gestaltning som speglar den ursprungliga byggnadens användning.
- De röda tegelfasaderna med sin ornamentering är ett uttryck för storstadsmässig bebyggelse och det arkitektoniska värdet.
- Kyrkans centrala läge och närheten till Svartån är ett uttryck för dess samhällshistoriska värde.
- Pågående användning är ett uttryck för kontinuitetsvärdet.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - KULTURHISTORISK VÄRDERING

KULTURHISTORISKT VÄRDE - LAMELLHUSEN

GENERELLT

Det kulturhistoriska värdet är sammansatt av många olika delvärden, där alla delvärden inte har samma tyngd. De olika värdena kan förstärkas eller minskas beroende på vilka åtgärder i närområdet som sker. Den kulturhistoriska värderingen i denna utredning fokuserar på kulturvärdena inom det aktuella planområdet.

STARKA VÄRDEN

Representativitet/ sällsynthet

I Örebro är den typen av lamellhus som byggnaderna inom Vasastrand 3, 5 och 7 utgör mycket ovanliga. Byggnaderna är därför att bedöma som sällsynta.

Samhällshistoriskt värde

Lamellhusen speglar bostadsbyggandet under 1930-talet. Vid den tiden präglades bostadsbyggandet av en önskan om att bygga hälsosamma, vackra och praktiska bostäder. På grund av den bostadsforskning som den svenska staten bedrev kom bostäderna att bli en samhällsfråga. Detta speglas väl i lamellhusen inom Vasastrand 3, 5 och 7, vilket bidrar till ett stort samhällshistoriskt värde.

Arkitektoniskt värde

De karaktärsdrag som beskrivits på s. 46 bidrar till att bygga upp respektive byggnads arkitektoniska värde. Samtliga byggnader är relativt orörda vilket bidrar till att ursprungsarkitekturen kan upplevas på ett pedagogiskt och tydligt sätt. Byggnaderna är mycket väl gestaltade, med stor omsorg och anpassning till såväl platsen som historiska spår. Sammantaget bedöms därför det arkitektoniska värdet som högt.

Miljöskapande värde

Lamellhusen har, tillsammans med de välbevarade trädgårdsrummen mellan byggnaderna, en stark inverkan på upplevelsen av miljön och knyter samman platsen med bostadsbebyggelsen som ligger nordväst om planområdet. Däremot är årummet som lamellhusen ligger inom på väg att bli ett centrum för upplevelse och kultur. Bostadsbebyggelsen upplevs därför som något apart vilket sammandaget medför att det miljöskapande värdet bedöms som måttligt högt.

Kontinuitetsvärde

Det är mycket positivt att lamellhusen trots sin centrala placering i staden inte har kontoriserats utan fortfarande används som bostäder. Fortsatt bostadsanvändning är däremot inte ovanligt vilket sammantaget medför att kontinuitetsvärdet bedöms som måttligt högt.

UTTRYCK FÖR DET KULTURHISTORISKA VÄRDET

- Lamellhusens arkitektoniska gestaltning är tillsammans med trädgårdarna ett uttryck för det samhällshistoriska värdet.
- Putsade fasade, omsorg om detaljer samt symmetrisk fasadgestaltning är huvuduttryck för det arkitektoniska värdet.

KARAKTÄRISERING OCH VÄRDERING - KULTURHISTORISK VÄRDERING

KULTURHISTORISKT VÄRDE - MILJÖN SOM HELHET

GENERELLT

Det kulturhistoriska värdet är sammansatt av många olika delvärden, där alla delvärden inte har samma tyngd. De olika värdena kan förstärkas eller minskas beroende på vilka åtgärder i närområdet som sker. Den kulturhistoriska värderingen i denna utredning fokuserar på kulturvärdena inom det aktuella planområdet.

STARKA VÄRDEN

Representativitet/ sällsynthet

Sammantaget är bebyggelsen inom planområdet både representativ och sällsynt, liksom annan bebyggelse utmed Svartån. Blandningen av just representativa och sällsynta byggnader är ett av årummets starka karaktärsdrag.

Pedagogiskt värde

De olika byggnaderna inom planområdet visar med sina arkitektoniska gestaltningar tydligt vad som är syftet med byggnaderna. Samtidigt är ungefärligt tillkomstar tydligt avläsbart eftersom såväl fristående byggnader som tillbyggnader är utformade med för sin tid typisk gestaltning. Utbyggnadsskedena inom planområdet är därför tydligt avläsbara. Det pedagogiska värdet bedöms därför som betydande.

Miljöskapande värde

Som en del av den representativa och sällsynta bebyggelsen runt Svartån har kvarteret, med sina byggnader och grönstrukturer, ett miljöskapande värde. Byggnaderna är placerade med ett respektavstånd till vattenrummet och omges av grönska. Den sammantagna miljön är viktig för helhetsupplevelsen av årummet och bedöms ha ett stort miljöskapande värde.

Kontinuitetsvärde

Platsen och dess byggnader har under de senaste 70 åren behållit sina verksamheter. Få förändringar är gjorda i kvarteret vilket bidrar till ett visst kontinuitetsvärde.

MINDRE TYDLIGA VÄRDEN

Stadsplanehistoriskt värde

Kvarteret Orgeln låg inom radialplanen som togs fram under 1800-talet. Tack före förbindelser över järnvägen upplevdes platsen då som en sammanhållen plats med torgytan i centrum. På grund av de infrastrukturella förändringar som skett under 1900-talet har kvarteret Orgeln tappat kontakten med resterande delar av radialplanen. Det är därför svårt att utläsa varför kvarteret ser ut som det gör, vilket bidrar till ett lägre stadsplanehistoriskt värde.

UTTRYCK FÖR DET KULTURHISTORISKA VÄRDET

- Kvarterets form speglar den stadsplanehistoriska utvecklingen i slutet av 1800-talet.
- Byggnadernas och kvarterets karaktärsdrag (beskrivet på s. 36-47) är tillsammans ett uttryck för det miljöskapande värdet.
- Blandning av tidsepoker inom det relativt lilla kvarteret är uttryck för den ständigt växande staden och har ett pedagogiskt värde.

Trots att byggnaderna har skiftande karaktär upplevs de som en värdefull och sammanhållen miljö i rummet.

*Vy mot sydväst med Vasabron och Vasakyrkan och i fonden skymtas lamellhusen.
Eric Sjöqvist, 1930-tal, Örebros stadsarkiv.*

FÖRVALTA, FÖRSTÄRKA, UTVECKLA

I DETTA KAPITEL BESKRIVS:

- MÖJLIGHETERNAS RUM

- PLATSENS MÖJLIGHETER

Möjligheternas rum

De historiska spåren, platsernas berättelser och de karaktärsdrag som vi idag upplever i stadsmiljön bidrar till att skapa det sammantagna kulturhistoriska värdet. Genom att identifiera värdena och deras olika möjligheter att förvaltas, förstärkas och utvecklas kan strategier för transformation genereras. När kulturvärdena ses som en resurs kan de bli en positiv del i utvecklingen av såväl byggnader som områden.

MÖJLIGHETERNAS RUM

De förslag som ges på vilka delar som bör förvaltas, förstärkas och utvecklas utgår från den historiska kontexten samt det aktuella dagsläget när analysen skrivs. Förvanskning kan uppstå som resultat av både enskilda och kumulativa åtgärder. Det är därför viktigt att i en förändringsprocess analysera effekten av ett förslags enskilda och sammantagna effekter. En god regel är dock att så långt som möjligt försöka respektera ursprungliga och befintliga karaktärsdrag samt att försöka lyfta berättelserna som bygger upp det kulturhistoriska värdet.

Förslag på åtgärder fokuserar på platser och stråk som har betydelse för det aktuella planområdet. All bebyggelse har ett kulturhistoriskt värde, men alla värden har inte samma tyngd. Ett kulturhistoriskt värde utesluter därmed inte att förändringar kan ske, men förändringarna kan ha mer eller mindre inverkan beroende på förutsättningarna på den specifika platsen.

FÖRVALTA

Förvaltning innebär inte något förbud mot förändring, all bebyggelse som inte är museal måste kunna tillåtas att utvecklas. Däremot innebär förvaltning att de utpekade delarna idag berättar en stark berättelse. Förändringar bör ske med försiktighet för att inte förlora berättelsen och karaktärsdragen.

FÖRSTÄRKA

Karaktärsdrag och berättelser som har varit viktiga för områdets framväxt kan vara dolda eller otydliga. För att förstärka den historiska väven kan olika berättelser behöva lyftas.

Förstärkning av ett karaktärsdrag eller en berättelse kan ske på olika sätt, t.ex. genom aktivering av tidigare aktiva platser eller genom att tillgängliggöra berättelserna och historien genom appar.

UTVECKLA

Om tidigare karaktärsdrag och berättelser helt har gått förlorade, eller om tidigare tillägg är så dominerande att viktiga karaktärsdrag och berättelser inte går att urskilja kan platsen behöva utvecklas. Utvecklingen innebär generellt mer genomgripande förändringar än en åtgärd som är förstärkande. T.ex. kan ändringar av vägstrukturer ses som utveckling.

All stadsbebyggelse utvecklas kontinuerligt, bl.a. genom tillkommande volymer. Addering av volymer kan ske i linje med tidigare, historiska, tillägg och har då möjlighet att bli en naturlig del i stadsmiljöns utveckling. Den typen av tillkommande volymer kan stärka de kulturhistoriska värdena.

Varsamhet och förvanskning

Enligt Plan- och bygglagen (PBL) ska alla byggnader hanteras varsamt vid ändring. Byggnader samt bebyggelseområden som är särskilt värdefulla får inte förvanskas.

PBL 8 kap 13 och 17 §§

Varsamhet avser respekt för en byggnads karaktärsdrag, t.ex. dess proportioner, form, volym, material och kulör.

Boverkets Byggregler (BBR) 1:2211

Förvanskning är inte definierat som begrepp i någon lagtext, föreskrifter eller allmänna råd. Däremot finns en del rättsfall som ger vägledning om vad förvanskning innebär. Generellt kan man säga att förvanskning kan inträffa om väsentliga egenskaper går helt förlorade eller om en byggnads eller ett områdes genuina karaktär inte bibehålls. Förvanskningsförbudet innebär inte något förbud mot förändring.

Boverkets Kunskapsbank

Museal miljö avser byggnad eller del av byggnad med så stora kulturhistoriska värden att byggnaden i sig själv kan anses vara ett utställningsföremål.

Boverkets Byggregler (BBR) 5:821

FÖRVALTA, FÖRSTÄRKA, UTVECKLA

Kvarteret Orgelns möjligheter

FÖRVALTA

Vasakyrkan

Vasakyrkan och dess två tillbyggnader har bedömts ha stora kulturhistoriska värden. I vägningen mellan de olika volymerna kan den ursprungliga kyrkobyggnaden bedömas ha högst kulturhistoriskt värde.

Det är önskvärt att Vasakyrkans ursprungsbyggnad förvaltas på ett varsamt sätt, med särskild omsorg om detaljer så som naturstensinslag, fönster och fogarnas utformning.

Lamellhusen

De välbevarade lamellhusen är mycket fina exempel på 1930-talets bostadsbyggande men hänsyn till boendekvaliteter som hälsa, ljus och ren luft. Byggnaderna har dessutom inte byggts om utan har bevarat sin ursprungliga karaktär. Tillsammans med de välbevarade trädgårdarna mellan bostadslamellerna skapas en för Örebro unik miljö.

Med hänsyn till bebyggelsemiljöns sällsynthet i Örebro är det önskvärt att byggnaderna förvaltas med varsamhet så att bostadsanvändningen kan fortsätta samt att trädgårdsstrukturerna är fortsatt tydligt avläsbara. I samband med förvaltning bör särskild hänsyn tas till fönster, portar och

FÖRSTÄRKA

Återkommande formelement

Sågtandsformer i olika skalor är ett återkommande motiv för byggnaderna inom kvarteret. Sågtandsformen förekommer både som burspåk, som ett sätt att förskjuta volymer i markplan och som dekorativt fasadband. Det innebär att sågtandsformen inte heller är kopplad till en särskild tidsålder utan är typisk för just kvartret. Att i någon skala plocka upp detta formelement, eller uttryck, i eventuellt ny bebyggelse vore positivt och kan bidra till att förstärka platsens identitet.

Promenadstråk utmed vattnet

Av vad som kan utläsas av det historiska kartmaterialet från slutet av 1800-talet användes stråket utmed vattnet som ett aktivt stråk för såväl fotgängare som trafikanter. På grund av infrastrukturella förändringar är det inte längre möjligt att röra sig utmed vattnet på det sättet. Att aktivera vattenrummet på ett respektfullt sätt kan vara en väg för att förstärka berättelsen om platsen och framför allt dess stadsplanehistoriska värden.

Koppling till Väster

Den fysiska kopplingen mellan kvarteret Orgeln och Väster har brutits helt på grund av att den väg som tidigare var en huvudaxel mellan Vasatorget och St Nikolaikyrkan har stängts av. Om möjlighet ges i framtiden vore det ytterst positivt för kulturvärdena på platsen om den fysiska kopplingen kunde återupprättas. Ett alternativ kan vara att förstärka kopplingen med visuella medel eller ta stöd av interaktiva hjälpmedel så som t.ex. bearbetning av markbeläggning eller avläsbara QR-koder kopplade till berättande appar.

UTVECKLA

Volymer

I samband med utvecklingen av stadsplanen i slutet av 1800-talet planerades för stadsmässiga storgårdskvarter inom Orgeln. På grund av den infrastrukturella utvecklingen på platsen har byggnaderna närmast Östra Bangatan rivits och lämnat ett öppet kvarter. Genom att tillföra volymer mot Östra Bangatan kan kvarteret åter slutas och få en naturlig gräns mot nordväst. Ett sådant volymtillskott kan även bidra till att platsen får en ökad läsbarhet vad gäller det stadsplanemässiga värdet.

Kvarteret Orgeln ligger i ett känsligt område för kulturmiljön. Det är därför viktigt att nya volymer, särskilt volymer som är högre än befintlig bebyggelse, studeras noga från de siktlinjepunkter som angivits som särskilt känsliga på s. 30. Volymer kan tillåtas att synas från dessa platser, men de får inte upplevas som dominerande med avseende på skala, material och kulör.

Ur ett restaureringsideologiskt perspektiv kan tillägg, enkelt uttryckt, antingen imitera en historisk stil eller utföras med en stil som är typisk för samtiden. Tillägg inom kvarteret Orgeln har historiskt sett alltid speglat sin samtid, utan att dominera. Det är därför önskvärt att även nya tillägg följer samma princip.

Material och uttryck för nya volymer

Närområdet till kvarteret Orgeln, och kvarteret i sig självt, karaktäriseras av kulörer med jordtoner. Puts, rött tegel och natursten är dominerande material. Tillkommande volymer bör inte avvika från den material- och kulörpalett som är karaktäristisk för platsen. Det bör även noteras att mycket ljusa eller mycket mörka byggnader har en tendens att synas mer i stadslandskapet och att stora reflekterande ytor kan bedömas påverka kulturvärdena på platsen negativt.

Svart text: Fastighetsägaren till Vasakyrkan har helt eller delvis rådighet över åtgärden.

Tonad text: Fastighetsägaren till Vasakyrkan har inte rådighet över åtgärderna.

Källor

LAGRUM

Plan och bygglagen (2010:900) PBL
Boverkets byggregler
KML
MB

ARKIV

Lantmäteriet historiska kartor
Örebros stadsarkiv
Digitalt museum

TRYCKTA KÄLLOR

Örebro stad, Centrala Örebro Fördjupad riksintressebeskrivning Kulturhistorisk utredning, 2012

HEMSIDOR

<https://equmeniakyrkan.se/kyrkan/equmeniakyrkans-historia/artal-i-missionskyrkans-historia>
<https://popularhistoria.se/religion/kristendom/vackelserorelsens-historia-nar-tron-blev-en-privatsak>
https://karta.orebro.se/#i=externkarta2,z=5,c=59.27527077796444;15.213168892654066,b=-1,l=311d_311c_311b_311a;310b_310c_310a

OTRYCKTA KÄLLOR

